

IMENOVANJE PAPINOGA KAPELANA TIMOTEJA ZAGREBAČKIM BISKUPOM 1263. GODINE: STUDIJA O ODNOSIMA SREDNJOVJEKOVNIH SREDIŠTA MOĆI

JERKOVIĆ, Marko

Source / Izvornik: **Croatica Christiana periodica, 2015, 39, 27 - 48**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:111:404042>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-14**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for
Croatian Studies](#)

UDK 322(497.5:439)“12”
262.13:262.3(497.5Zagreb)“12”

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 10. veljače 2015.

Prihvaćeno za objavljivanje: 15. lipnja 2015.

IMENOVANJE PAPINOGA KAPELANA TIMOTEJA ZAGREBAČKIM BISKUPOM 1263. GODINE: STUDIJA O ODNOSIMA SREDNJOVJEKOVNIH SREDIŠTA MOĆI

Marko JERKOVIĆ, Zagreb

Sustav stjecanja biskupskih časti zrcalo je kompleksnih odnosa srednjovjekovnih središta moći. Papa, svjetovni vladari i kanoničke zajednice su, naime, sudjelovanjem u izboru biskupa dodatno potvrđivali svoj autoritet u duhovnome imaginariju srednjovjekovnoga društva. Upravo zato Papinska kurija u jeku centralizacije crkvenoga života zapadnoga kršćanstva tijekom 13. stoljeća nastoji još kvalitetnije regulirati to osjetljivo kanonsko pitanje. Lokalna tradicija Ugarsko-Hrvatskoga Kraljevstva u okvirima koje dominira patronat kralja i izborno pravo kaptola, usprkos kurijalnim reformama i dalje je glavna silnica o kojoj ovise sudbine biskupskih kandidata. U tom kontekstu ovaj rad razmatra slučaj iz 60-ih godina 13. stoljeća kada su čak tri kandidata pokušala steći katedru zagrebačkoga biskupa. Premda su dva kandidata imala podršku kralja i katedralnoga kaptola, na kraju je 1263. godine biskupom imenovan papin kandidat Timotej. Rad analizira okolnosti Timotejeva stjecanja biskupske časti u okvirima širih trendova dominantnih u odnosima Kurije, kralja i Zagrebačkoga kaptola tijekom 13. stoljeća. Osobit je naglasak stavljen na razmatranje modela primjene papina i kraljeva autoriteta te na diplomatsku kampanju koju je Kurija poduzela kako bi, unatoč protivljenju kralja i kaptola, svom kandidatu ipak osigurala ulazak u posjed biskupske časti.

KLJUČNE RIJEČI: *biskupska imenovanja, 13. stoljeće, Papinska kurija, ugarsko-hrvatski kralj, Zagrebački kaptol, zagrebački biskup Timotej, kardinal Stjepan Bánca, papinska diplomacija.*

Imenovanje biskupa osjetljivo je kanonsko pitanje koje ujedno zrcali i kompleksne odnose srednjovjekovnih središta moći. Tu je problematiku osobito zanimljivo razmotriti u razdoblju 13. stoljeća kada središnja institucija zapadnoga kršćanstva, Papinska kurija, u kontekstu brojnih administrativnih reforma nastoji što učinkovitije utjecati na cjelokupan europski društveni i crkveni život.¹ Već odredbe IV. lateranskoga koncila iz 1215. godine

¹ Reforma Kurije i njezina opsežnija centralizacija u 13. stoljeću nastavak su dugotrajnoga procesa izgradnje upravnih kurijalnih mehanizama koji je pojačan u 11. stoljeću. O začetcima stvaranja jakoga kurijalnoga

jasno pokazuju da je Papinska kurija željela osigurati što kvalitetniji, ali i stroži sustav izbora najuglednijih crkvenih dužnosnika.² Njegovi kanoni svjedoče kako početkom 13. stoljeća papa svoj autoritet u sustavu dodjele biskupskih časti u prvom redu nastoji provesti u suradnji s lokalnim institucijama, uvažavajući pritom postojeću crkvenu tradiciju. Štoviše, usprkos jačanju papina autoriteta, što IV. lateranski koncil i pontifikat pape Inocenta III. (1198. – 1216.) ponajbolje zrcale,³ lokalnim je »izbornicima« bila namijeñjena ključna uloga u odabiru odgovarajućih kandidata za najuglednija crkvena mjesta.⁴ Također, ideja o punini moći (*plenitudo potestatis*) koja će u 13. stoljeću, za razdoblja »papa pravnika«,⁵ stajati u pozadini svih postupaka Papinske kurije, u procesu je dodjele najviših dijecezanskih časti svakako uvažavala otprije ustanovljene principe svećeničkih napredovanja. No, trendovi administrativnoga jačanja Kurije i razvoj kanonskoga prava koje u središte svih upravnih mehanizama postavlja upravo papu, ipak će nužno stvarati »pukotine« u idealno zamišljenom sustavu suradnje različitih središta moći.⁶ Upravo o kompleksnosti njihovih odnosa i postupka nominacije biskupskih kandidata svjedoči slučaj imenovanja zagrebačkoga biskupa iz 1263. godine. Čak su tri kandidata ušla u »igru« oko stjecanja isprañženoga biskupskoga mjesta, svaki s podrškom jednoga jakoga

upravnoga aparata usp. Walter ULLMANN, *The growth of papal government in the Middle Ages – a study in the ideological relation of clerical to lay power*, London, 1955., osobito str. 310–358 i 413–457. O upravnome jačanju Kurije 11. – 13. stoljeća: Colin MORRIS, *The Papal Monarchy – the Western Church from 1050 to 1250*, Oxford, 1989. (za razdoblje 13. stoljeća: str. 417–577).

² Usp. kanone XXIII.–XXVI. u: Joannes Dominicus MANSI, *Sacrorum conciliorum nova, et amplissima collectio*, sv. 22., Venecija, 1778., str. 1011–1015.

³ Usp. o papinu autoritetu za vrijeme Inocenta III. vidi na primjer: Jane SAYERS, *Innocent III: Leader of Europe 1199-1216*, London – New York, 1994.; zbornik: James M. POWELL (ur.), *Innocent III: Vicar of Christ or Lord of the World?* Washington, 1994.; ili: John MOORE, *Pope Innocent III (1260/61-1216): To Root up and to Plant*, University of Notre Dame Press, 2009.

⁴ Kanon XXIII. prednost u postupku pronalaska adekvatnih kandidata za biskupske časti daje upravo lokalnim izbornicima, odnosno kaptolima. Pravo izbora kanonici gube ako u roku od tri mjeseca ne pronađu odgovarajućega biskupskog kandidata. J. D. MANSI, *Sacrorum conciliorum*, str. 1011.

⁵ Razdoblje »papa pravnika« odnosi se na vrijeme od druge polovice 12. do početka 14. stoljeća. Riječ je o razdoblju koje je bilo obilježeno snažnim razvojem kanonskoga prava, odnosno njegovim većim i opsežnijim usustavljanjem. Pape toga razdoblja, i sami predominantno pravni stručnjaci, u Kuriji okupljaju vodeće kanoniste i stvaraju okvire još kvalitetnijega pravnoga sustava. Upravo su na temelju kanonskoga prava »pape pravnici« temeljili svoj autoritet i pokušavali uspostaviti univerzalnu vlast. Pontifikat pape Aleksandra III. (1159. – 1181.) drži se početnom točkom toga razdoblja (usp. na primjer: Walter ULLMANN, *A short history of the Papacy in the Middle Ages*, London, 1972., 180; više detalja o pontifikatu Aleksandra III. u zborniku: Peter D. CLARKE – Anne J. DUGGAN (ur.), *Pope Alexander III (1159-81): The Art of Survival*, Farnham: Ashgate, 2012.), dok je pontifikat Inocenta III. osobito značajan za stvaranje percepcije o papi kao središnjoj pravnoj instituciji zapadnoga kršćanstva. U tim okvirima nastaju i zbirke kanonskoga prava (najvažnija je zbirka dekretala pape Grgura IX. iz 1234.) koje na najbolji način otkrivaju trendove u tadašnjoj kanonistici, ali i sugeriraju na tendenciju papinstva prema stvaranju koherentnoga pravnoga sustava koji će služiti kao legitimacija papinim nastojanjima oko primjene univerzalne vlasti kao i prema nadzoru cjelokupna kršćanskoga života. Usp. detaljno o razvoju kanonskoga prava u tome razdoblju, najvažnijim zbirkama, te utjecaju na javni i privatni život: James BRUNDAGE, *Medieval Canon Law*, New York, 1995.

⁶ U tom smislu svakako valja istaknuti da se kurijalna administracija velikim dijelom oslanja na principe kakvi su ustanovljeni tijekom velike reforme Crkve u 11. stoljeću. Premda izborna procedura biskupa tada nije bila ključno pitanje kojim su se bavili reformisti, težnja papinstva oko zadržavanja prava na investituru, utjecala je i na nastojanja vrha Katoličke crkve oko strožeg nadzora postupka izbora biskupa. »Slobodan« izbor biskupa neovisan od svjetovnih vlasti, veća kontrola lokalnih dijecezanskih prilika i ustrajanje na izboru odgovarajućih biskupskih kandidata bila su, naime, načela reforme 11. stoljeća kakva su utjecala i na kasnije kanonsko »profiliranje« izborne procedure. Usp. Jörg PELTZER, *Careers and Conquest – episcopal elections in Normandy and Greater Anjou c. 1140 – c. 1230*, Cambridge, 2008., str. 21–22.

središta moći: pape, ugarsko-hrvatskoga kralja i Zagrebačkoga kaptola. Slučaj je formalno riješen imenovanjem kandidata Papinske kurije Timoteja, no zbog otpora ostalih dviju institucija kurijalna je administracija bila prisiljena poduzeti čitav niz poteza kako bi novom biskupu omogućila ulazak u posjed časti. Studija slučaja imenovanja Timoteja zagrebačkim biskupom odličan je pokazatelj trendova koji su tijekom nekoliko desetljeća nakon IV. lateranskoga koncila počeli dominirati u odnosima između centra (Papinske kurije) i lokalnih središta moći. Prije svega, na površinu ponovno izvire pitanje laičke investiture, problematika koja je osobito od 11. stoljeća opterećivala odnose »duhovnoga i svjetovnoga mača«. ⁷ To pitanje ima dodatnu težinu u slučaju Ugarsko-Hrvatskoga Kraljevstva, gdje je kralj želio zadržati ulogu vrhovnoga patrona Crkve. Također, taj nam slučaj otkriva karakteristike odnosâ između središta zapadnoga kršćanstva i Zagrebačkoga kaptola – u tom se kontekstu osobito nameće pitanje u kolikoj su mjeri kanonici kao lokalni »izbornici« imali i stvarno pravo sudjelovanja u odabiru novoga biskupa. Kampanja, pak, koju je kurijalna administracija poduzela kako bi svome kandidatu osigurala uživanje biskupske časti u Zagrebu, konkretan je pokazatelj primjene papina autoriteta, ali i zrcalo temeljnih principa papine diplomacije u razdoblju u kojem Kurija doseže jedan od vrhunaca srednjovjekovne moći.

Sučeljavanje pravâ

Prostor za promociju novoga zagrebačkoga biskupa širom se otvorio imenovanjem dotadašnjega biskupa Filipa od Türja ⁸ na čast ostrogonskoga nadbiskupa. Prve vijesti o tijeku njegova preuzimanja nadbiskupije dobivamo 11. siječnja 1262. godine iz pisma pape Urbana IV. (1261. – 1264.). ⁹ Iz te je isprave vidljivo kako papa od Filipa traži da najkasnije do blagdana sv. Jakova apostola (25. srpnja) posjeti Rimsku kuriju, kako bi se tamo obavilo njegovo nadbiskupsko posvećenje. A da to područje u međuvremenu ne bi bilo bez odgovarajuće pastoralne skrbi, papa Filipu i prije posvećenja dopušta upravljati nadbiskupijom. ¹⁰ Do tada je Filip također imao pravo zadržati i svoju zagrebačku biskupsku titulu te formalnu upravu nad Zagrebačkom dijecezom. O tomu izravno svjedoči isprava

⁷ Detaljno o odnosima papinstva i europskih vladara oko pitanja investiture: Uta Renate BLUMENTHAL, *The Investiture Controversy: Church and Monarchy from the Ninth to the Twelfth Century*, University of Pennsylvania Press, 1995., osobito str. 106–134 (tu razmatra najpoznatiji spor oko investiture između pape Grgura VII. i cara Henrika IV.) te str. 135–182 (analizira odnose papinstva s europskim monarhijama do Wormskoga konkordata 1122. godine).

⁸ Usp. genealogiju njegova roda u: Pál ENGEL, *Középkori Magyar genealógia [Srednjovjekovna ugarska genealogija]*, Budapest, 2001., CD-ROM izdanje (dalje: P. ENGEL, KMG), pojam: »Türje nem Szentgróti«.

⁹ Usp. Tadija SMIČIKLAS et al., *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije. Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae* (dalje: CD), sv. V, Zagreb, 1907., dok. 716., str. 211–212. Također i: Conrad EUBEL, *Hierarchia Catholica Medii Aevi sive summorum pontificum, S. R. E. cardinalium, ecclesiarum antistitum series ab anno 1198 usque ad annum 1431 perducta e documentis tabularii praesertim Vaticani collecta, digesta, edita*, sv. 1, drugo izdanje: Münster, 1913. (dalje: *Hier. Cath.* 1), str. 464. Prenosi i: Lelja DOBRONIĆ, »Biskup Filip«, u: Franko MIROŠEVIĆ (ur.), *Zagrebački biskupi i nadbiskupi*, Zagreb, 1995. (dalje: *Zagrebački biskupi i nadbiskupi*), str. 54.

¹⁰ CD V, dok. 716., str. 212: »... propter urhentem necessitatem ac evidentem utilitatem ipsius, te in procuratorem Strigoniensi ecclesie concedentes, curam et administrationem ipsius in spiritualibus et temporalibus tibi auctoritate presentium duximus committendam...«

s početka ožujka 1262. godine kojom je kralj Bela IV. (1235. – 1270.) od Filipa, kojeg naziva »postuliranim« ostrogonskim nadbiskupom, ali i zagrebačkim biskupom, zatražio da osigura realizaciju kraljeve donacije posjeda Međurječje stanovitom Grguru sinu Grubeše i njegovoj braći.¹¹ Ta je kraljeva isprava znakovita i zato što svjedoči kako je Filip istodobno obnašao i dužnost kraljeva kancelara (*aule nostre cancellarius*), odnosno tada je definitivno usko povezan i uz najvažnije dvorske poslove.

Filipa u svojstvu ostrogonskoga nadbiskupa (ne više kao »postuliranoga«) nalazimo u ispravama datiranim nakon 8. svibnja 1262. godine¹² što znači da je uspješno ušao u stvarni posjed časti. Tada pri vrhu kraljevoga dvora započinju i intenzivnije pripreme oko promocije novoga zagrebačkoga biskupa. Sljedeći je kandidat bio Farkaš, klerik vicekancelar Bele IV., odnosno osoba zadužena za sastavljanje kraljevih isprava. U tom ga svojstvu nalazimo u dokumentima nastalima nakon 14. listopada 1262. godine pa sve do 1268. godine.¹³ Krajem 1262. javlja se i kao *electus Zagrabiensis*,¹⁴ što pokazuje kako je kralj već poduzeo prve korake prema promociji novoga zagrebačkoga biskupa. Također, u ispravama s kraja 1262. i početka 1263. Farkaš se javlja i, prvo kao upravitelj, a onda i izabrani prepošt stolnobiogradske Crkve.¹⁵ Postavljanjem svoga vjernoga suradnika na ispraznjenu biskupsku čast, kralj Bela IV. želio je i nadalje osigurati kontrolu nad sustavom crkvenih napredovanja na biskupskoj razini u Zagrebačkoj dijecezi. I prethodni su, naime, zagrebački biskupi, Stjepan II. (1225. – 1247.) i Filip od Türja (1247./48. – 1262.) došli iz redova »kraljevih ljudi«, a prije svoje biskupske promocije obnašali su kancelarijske dužnosti: biskup Stjepan II. je bio kraljev,¹⁶ a Filip kraljičin kancelar.¹⁷ Kraljeva nastojanja oko Farkaševe promocije na zagrebačku biskupsku čast pripadala su tako širem kontekstu otprije ustanovljenih odnosa Crkve i države na području ugarskoga crkvenoga područja.

¹¹ CD V, dok. 721., str. 216.

¹² Usp. o njegovim djelatnostima u svojstvu ostrogonskoga nadbiskupa nakon 8. svibnja 1262. godine sve do smrti, vjerojatno krajem prosinca 1272. u: Ferdinandus KNAUZ, *Monumenta ecclesie Strigoniensis*, tomus primus ab. a. 979. ad a. 1273., Strigonii, 1874. (dalje: KNAUZ I), dok. 616., str. 471–472 – dok. 792., str. 614.

¹³ Vidi kraljevske isprave objavljene u CD V za razdoblje 1262. – 1268. godine. Istaknimo i da Farkaša u svojstvu kraljeva kancelara nalazimo 1260. (CD V, dok. 680., 173–174; CD V, dok. 684., str. 177–178; CD V, dok. 685., str. 179–180), no te su isprave falsifikati, što i priređivači ovoga diplomatara naznačavaju. Godine 1260. u kraljevim se ispravama kao vicekancelar spominje Smaragd (CD V, dok., 691., str. 185), a potom i Pavao (CD V, dok. 683., str. 177), koji tu dužnost obnaša do druge polovice 1262. (na primjer 3. kolovoza 1262.: CD V, dok. 736., str. 231–233).

¹⁴ György FEJÉR, *Codex diplomaticus Regni Hungariae ecclesiasticas ac civilis*, sv. IV/3, Budaë, 1829., str. 58–59.

¹⁵ Usp. FEJÉR IV/3, str. 58 (isprava nastala krajem 1262.) i: CD V, dok. 748., str. 245–246 (29. siječnja 1263.). U tim se ispravama Farkaš javlja kao upravitelj Stolnobiogradskoga kaptola (*administrator*). Uskoro se, međutim, naziva *electus ecclesie Albensis* (CD V, dok. 758., str. 257–258), te ga je za tu čast nedvojbeno predložio sam kralj.

¹⁶ CD III, dok. 214., str. 240–241 (iz dokumenta saznajemo da je Stjepan 1224. kancelar kralja Andrije II. (1205. – 1235.) i papin subdakon) te: dok. 219., str. 244–245 (za godinu 1225.). Usp. Ivan Krstitelj TKALČIĆ, »Priporod biskupije zagrebačke u XIII. vijeku«, *Rad JAZU*, knj. 41, Zagreb 1877., str. 127; Neven BUDAK, »Zagrebački biskup Stjepan II., suvremenik Tome Arhidakona«, u: Mirjana MATIJEVIĆ SOKOL – Olga PERIĆ (ur.), *Toma Arhidakon i njegovo doba – Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 25-27. rujna 2000. godine u Splitu*, Split, 2004., str. 154; Mirjana MATIJEVIĆ SOKOL, »Prozopografska crtica o zagrebačkom biskupu Stjepanu II. (1225-1247)«, u: Iskra IVELJIĆ (ur.), *Zbornik Nikše Stančića*, Zagreb, 2011., str. 57–63.

¹⁷ CD IV, Zagreb, 1906., dok. 324., str. 364–365.

Kralj je u tom sustavu uvijek nastojao imati ključnu ulogu u izboru biskupa – uobičajena je procedura pritom slijedila obrazac po kojem bi kralj kaptolu predložio kandidata, kojeg bi kanonički zbor izabrao, a papa potvrdio.¹⁸ Prema tomu, da bi kraljeva postulacija biskupskome kandidatu omogućila preuzimanje najviše dijecezanske časti, službeno je imenovanje moralo stići iz Rimske kurije. Kraljeve isprave, međutim, pokazuju kako je Farkaš tijekom 1263. godine ostao tek *electus Zagrabienensis ecclesie*,¹⁹ što izravno svjedoči o tomu da iz Papinske kurije bula o imenovanju nije stigla. Farkaš je ostao tek kraljev kandidat za ispražnjeno biskupsko mjesto, koji u stvarnosti nije preuzeo posjed nad Zagrebačkom dijecezom.

Konačan kraj nadanjima ugarsko-hrvatskoga kralja da će na zagrebačku biskupsku čast postaviti svoga kandidata stigao je 22. rujna 1263. godine. Tada je papa Urban IV. zagrebačkim biskupom imenovao člana Papinske kurije Timoteja i time svoj autoritet izravno suprotstavio kralju.²⁰ Štoviše, bula pape Urbana IV. donosi i niz drugih podataka o zbivanjima koja su se odvijala tijekom sedisvakancije u Zagrebačkoj biskupiji. Doznajemo da je i Zagrebački kaptol sudjelovao u izboru novoga zagrebačkoga biskupa, odnosno da je katedralna institucija također pokušala realizirati svoje pravo izbora biskupskoga kandidata. Sukladno tomu, katedralni prepošt²¹ i kanonici Zagrebačkoga kaptola sastali su se i zajednički vijećali o izboru novoga biskupa. Katedralni su kanonici jednoglasno »zazivom Duha Svetoga« za zagrebačkoga biskupa izabrali Stjepana, prepošta zbornoga Požunskoga kaptola. Kaptolski je kandidat Stjepan bio papin kapelan, ali i nećak svoga imenjaka, jednoga od najuglednijih članova Papinske kurije, kardinala biskupa Palestrine Stjepana Bánčse (*Stephanus de Vancsa*).²² Međutim, kako doznajemo iz daljnjeg teksta toga papinoga dokumenta, prepošt Stjepan tada još uvijek nije dosegao kanonski propisanu dob potrebnu za biskupsku promociju (30 godina),²³ zbog čega kurijalna administracija

¹⁸ O ulozi kralja i kaptola u postupku imenovanja biskupa: László SOLYMOSI, »The situation of the Church in Hungary and the papal hegemony (13th century)«, u: István ZOMBORI – Pál CSÉFALVAY – Maria Antonietta DE ANGELIS (ur.), *A Thousand Years of Christianity in Hungary. Hungariae Christianae Millennium*, Budapest, 2001. (dalje: *A Thousand Years of Christianity in Hungary*), str. 47–48. Autor ističe kako je Timotejev slučaj zapravo rijedak primjer kraljeva neuspjeha u ostvarenju autoriteta prilikom promocije novoga biskupa. Štoviše, navodi tek jedan slučaj iz Vesprenske biskupije, gdje su kanonici sredinom 40-ih godina umjesto kraljeva kandidata, biskupom imenovali svog kanonika Zelanda (Taj konkretan slučaj ne mora nužno čuditi s obzirom na to da je tada, na široj europskoj razini, uloga kaptola u izboru biskupa još uvijek velika). Ipak, taj primjer ponajprije svjedoči o kraljevoj suverenoj ulozi u promociji biskupa tijekom 13. stoljeća, ali baš zato i dodatno potiče na raspravu o okolnostima i razlozima zbog kojih je Papinska kurija svoga kandidata, Timoteja, ipak na kraju uspjela imenovati zagrebačkim biskupom.

¹⁹ Usp. kraljeve isprave iz 1263. za hrvatska područja: CD V, dok. 748., str. 245–246; CD V, dok. 760., str. 260–261; CD V, dok. 761., str. 261–262; CD V, dok. 762., str. 263; CD V, dok. 763., str. 264–266.

²⁰ Papinu bulu vidi u: CD V, dok. 757., str. 256–257.

²¹ Riječ je o Tobiji Bogudu (*Thobias de Bogud*), koji se kao prepošt Zagrebačkoga kaptola javlja od 1261. do početka 1263. godine. Tobija je bio plemićkoga roda i usko povezan uz kraljevsku kuću. Upravo zbog toga nije isključeno da je Bela IV. prethodno dao pristanak (u slučaju da je do tada kralj odustao od imenovanja svoga vicekancelara Farkaša) za izbor prepošta Stjepana za novoga biskupa. Usp. o zagrebačkom prepoštu Tobiji: CD V, dok. 708., str. 202–203; dok. 747., str. 243–245; FEJÉR IV/3, str. 101–103; te: Ljudevit IVANČAN, *Podaci o zagrebačkim kanonicima*, strojopis, sv. 1 (ukupno sv. 1–4, Zagreb, 1912.–1924.), Nadbiskupijski arhiv u Zagrebu, str. 23–24.

²² Više o njemu dalje u tekstu.

²³ Usp. u papinjoj buli: CD V, dok. 757., str. 256.

nije željela potvrditi kanonički izbor.²⁴ Umjesto imenovanja kaptolskoga kandidata pred kojim je stajala ozbiljna kanonska prepreka, papa Urban IV. izbor zagrebačkoga biskupa povjerio je upravo kardinalu Stjepanu. Uvažavajući činjenicu da njegov nećak nije bio u odgovarajućoj životnoj dobi, ali i želeći se ograditi od eventualnih prigovora da na biskupsku čast dovodi svoga krvnoga srodnika, kardinal Stjepan je spremno prihvatio papin nalog i potražio novoga kandidata. Njegov je izbor bio Timotej, subđakon i papin kapelan.²⁵ Bio je to nastavak uspješne karijere koja je do tada već rezultirala posjedom uglednih crkvenih časti. Timotej je bio arhiđakon Zale (Vespremski kaptol), posjedovao je jednostavni kanonikat katedralnoga Zagrebačkoga kaptola i katedralnoga Pečuškoga kaptola, vukovski arhiđakon (također čast s kojom su raspolagali pečuški kanonici) te četiri kapele na području biskupije Győr.²⁶ Osim toga, 1259. godine javlja se i kao *camerarius* kardinala Stjepana Bánca.²⁷ Kao član Kurije i vjerni suradnik pape i kardinala, Timotej se sada nametnuo kao idealan kandidat za ispražnjeno biskupsko mjesto, odnosno klerik koji bi promocijom u zagrebačkoga biskupa mogao biti produžena ruka rastućega papinoga autoriteta na crkvenom području pod izraženim utjecajem kraljevske kuće.

Prema tomu, taj slučaj pokazuje da su pravo na sudjelovanje u postupku izbora biskupa na području ugarskoga crkvenoga područja polagali kralj kao patron Crkve, katedralni kaptol preko prava nominacije i papa preko svoga prava na »providiranje«. Kolidacija svih triju prava 1262. – 1263. u prvi je plan postavila čak trojicu klerika čije kandidature za zagrebačku biskupsku čast zrcale njihove osobne interese, kao i institucionalne odnose središta moći s pravom učešća u popunjavanju najuglednijih dijecezanskih mjesta. Međutim, na općoj je europskoj razini tendencija Kurije tijekom razvijenoga srednjega vijeka bila umjesto kolizije uspostaviti strukturiranu pravnu hijerarhiju, na čijem će vrhu stajati papino pravo providiranja. U tom je kontekstu i uloga svjetovnjaka u crkvenim pitanjima, osobito s obzirom na patronat, tijekom 13. stoljeća uvelike redefinirana.²⁸ Isticanjem središnje uloge pape u okvirima europskoga pravnoga sustava, kanonski stručnjaci ograničavaju laički patronat i još ga više podređuju papinome pravu na providiranje. Patronat laika tijekom razvijenoga srednjega vijeka kanonsko pravo često predstavlja tek kao »pravo predstavljanja« (*ius presentandi*) na nadarbine (župe ili kanonikate), što znači da vladari u teoriji imaju mogućnost samo predstaviti kandidata lokalnom ordinariju (biskupu), koji potom odlučuje hoće li se patronov prijedlog uvažiti.²⁹ S jedne strane, dakle, tijekom

²⁴ Istaknimo da će požunski prepošt Stjepan 1266. biti promoviran u kaločkoga nadbiskupa, i time steći ugledniju crkvenu čast od one zagrebačke. Usp.: *Hier. Cath.* 1, str. 197; KNAUZ I, dok. 705., str. 538–539.

²⁵ CD V, dok. 757., str. 256.

²⁶ László KOSZTA, »Conclusions drawn from the Prosopographic Analysis of the Canons belonging to the Cathedral Chapters of Medieval Hungary (1200–1350)«, u: *Carreiras Eclesiásticas no Occidente Cristão (séc XII-XIV). Ecclesiastical Careers in Western Christianity (12th-14th c.)*, Lisabon, 2007., str. 17–18, bilješka 18.

²⁷ Agostino PARAVICINI BAGLIANI, *Cardinali di Curia e »familiae« cardinalizie dal 1227 al 1254.*, I-II (Italia Sacra. Studi e documenti di storia ecclesiastica 18-19), Padova, 1972., sv. 1, str. 357.

²⁸ Iscrpo o patronatskome pravu u kontekstu razvoja kanonskoga prava općenito: Peter LANDAU, *Ius Patronatus – Studien zur Entwicklung des Patronats im Dekretalenrecht und der Kanonistik des 12. und 13. Jahrhunderts*, Köln – Beč, 1975.

²⁹ Usp. o stvarnim pravima patrona u osnivanju crkava te o korištenju nadarbina na praktičnim primjerima iz srednjovjekovne Dalmacije: Jadranka NERALIĆ, *Put do crkvene nadarbine. Rimska kurija i Dalmacija u 15. stoljeću*, Split, 2007., str. 111–129, o pravu predstavljanja: str. 118–119.

12. – 13. stoljeća Papinska kurija na razini kanonskoga prava uspijeva strože regulirati sustav dodjele crkvenih nadarbina. S druge pak strane, pravo svjetovnjaka na sudjelovanje u biskupskim imenovanjima distribuciji crkvenih nadarbina i dalje u prvom redu ovisi o političkoj moći vladara i njegovoj ulozi u duhovnome imaginariju šire društvene zajednice. Na ugarskom je crkvenom području kralj svoju duhovnu dimenziju crpio iz naslijeđa svetoga Stjepana, vladara zaslužna za pokretanje širega procesa kristijanizacije u Kraljevstvu i organizaciju crkvenoga ustrojstva.³⁰ I Zagrebačka biskupija, koju krajem 11. stoljeća osniva kralj Ladislav I. (1077. – 1095.),³¹ u to je duhovno područje postala uključena preko institucije vladara, čime je patronatsko pravo od samoga začetka bilo utkano u njezino svećeničko društvo. Nadzor nad napredovanjima svećenstva kraljevskoj je kući omogućavao kontrolu najvišega crkvenoga sloja koji je, uz političku elitu, sudjelovao u kreiranju sudbine države. Imati stabilan oslonac u biskupima kralju Beli IV. je osobito bilo važno i u kontekstu velike obnove Kraljevstva koja je uslijedila nakon provale Tatara 1242. godine.³² Rekonstrukcija države i kontinuirani pokušaji oko održanja stabilnoga kraljeva političkoga autoriteta, nužno su, dakle, tijekom cijeloga 13. stoljeća zahtijevali kvalitetnu i nesmetanu suradnju s vrhom crkvene hijerarhije. U tom je smislu znakovito da su prepošti kaptola redovito bili sastavljači isprava u kancelarijama pojedinih članova kraljevske obitelji i općenito pripadnika kraljevske administracije.³³ Kanonici su, dakle, postali glavni oslonac kraljeve administracije. Također, kralju je od presudne važnosti bilo na biskupske časti postaviti svoje vjerne suradnike, klerike s kojima je ostvarivao redovitu komunikaciju. O tome osobito svjedoče karijere pojedinih kraljevih kancelara, koji su postajali odličan izbor za popunjavanje najuglednijih crkvenih mjesta.³⁴ Isticanje Farkaševe kandidature za čast zagrebačkoga biskupa, prema tomu, pripada dobro organiziranome sustavu kojim je kraljevska kuća poticala povezivanje dvorske i crkvene elite i koji je kralju osiguravao stabilan patronski položaj.

Kada se uzme u obzir visok stupanj povezanosti vladara i crkvene elite, papin uspjeh u promociji svoga kandidata za zagrebačkoga biskupa dobiva dodatnu težinu. Imeno-

³⁰ Zoran primjer pozivanja na naslijeđe kralja sv. Stjepana u kontekstu legitimiranja vladareva autoriteta donosi nam vladavina kralja Kolomana (1095. – 1116.). On je dao redigirati novu verziju svečeva života upravo kako bi dodatno povijesno opravdao visok stupanj kraljeva autoriteta nad Crkvom u Kraljevstvu. Kornél SZOVÁK, »The relations between Hungary and the popes in the 12th century«, u: *A Thousand Years of Christianity in Hungary*, str. 41. U nastavku toga rada (do str. 46) vidi više o ulozi ugarskoga kralja u crkvenom životu Kraljevstva i o njegovu jačanju u odnosu na Crkvu tijekom 12. stoljeća.

³¹ Usp. u »Felicijanovoj povelji« iz 1134. godine: CD II, Zagreb, 1904., dok. 42., str. 42–43.

³² Usp. ukratko o provali Tatara i njezinim posljedicama: Pál ENGEL, *The Realm of St Stephen. A History of Medieval Hungary, 895-1526*, London – New York, 2001., str. 98–105.

³³ Tako je na primjer zagrebački prepošt Matija sastavljao isprave mladom kralju Beli između 1224. – 1231., a zagrebački je prepošt File 1237. godine kancelar hercega Kolomana. Ante GULIN, *Hrvatski srednjovjekovni kaptoli – loca credibilia sjeverne i središnje Hrvatske*, Zagreb, 2001., str. 41–42. Prepošt srijemskoga kaptola sv. Irineja Lovro, vicekancelar je kraljice Marije 1268. godine (CD V, dok. 927., str. 460–462); aradski prepošt Benedikt sastavlja isprave kralja Stjepana 1270. godine (npr. CD V, dok. 3.-5., str. 544–548) itd.

³⁴ Na primjer, kaločki je metropolit Ugrin prije imenovanja nadbiskupom 1219. godine bio kraljev kancelar (usp. ispravu iz 1217.: CD III, dok. 132., str. 157–159); egerski je biskup Kleto (*Cletus*) prije imenovanja 1225. godine također obnašao dužnost egerskoga prepošta i kraljevoga kancelara (usp. na primjer ispravu iz 1223.: CD III, dok. 207., str. 232–233). Kraljev kancelar i stolnobiogradski prepošt Benedikt 1241. godine postaje izabrani, a 1243. i potvrđeni kaločki nadbiskup (da je radio u kraljevoj kancelariji potvrđuje kraljeva isprava iz 5. lipnja 1243. godine CD IV, dok. 171., str. 190–192). O ovim dijecezanskim čelnicima i: *Hier. Cath.* 1, str. 78, 197.

vanje Timoteja zagrebačkim biskupom s gledišta Kuriije bio je iskorak prema primjeni izravnoga papina autoriteta, postupak koji već na prvi pogled sugerira ozbiljan odmak od ustanovljenih odnosa između dvaju središta moći. No, mogućnost primjene papina autoriteta ovisila je i o političkim okolnostima na području Kraljevstva. Imenovanje papinoga kandidata bez sudjelovanja lokalnih institucija dobrim je dijelom proizašlo i iz konteksta sukoba između kralja Bele IV. i njegova sina Stjepana 60-ih godina 13. stoljeća. Sukob je uzdrmao kraljev autoritet, doveo do novih podjela unutar političke elite te je i stabilnost cjelokupnoga Kraljevstva postala ozbiljno ugrožena. Tek je diplomatska djelatnost crkvenih dostojanstvenika, ponajprije ostrogonskoga i kaločkoga nadbiskupa, rezultirala sklapanjem mira prvo 1262. godine, a potom i 1266. godine.³⁵ Mirovnim je sporazumima područje Kraljevstva zapadno od Dunava pripalo kralju Beli, dok je područje istočno od Dunava pripalo »mladom kralju« Stjepanu.³⁶ Prema tomu, zbog razmirica između oca i sina, cjelokupno je područje Kraljevstva razjedinjeno, a svaki vladar nastavlja svoju zasebnu unutarnju i vanjsku politiku. Političke igre, ulaganje energije u organizaciju vojske te pokušaji sprečavanja daljnjeg urušavanja kraljeva autoriteta, nedvojbeno su stvorili »pukotinu« i u patronskome sustavu. U tim okolnostima, politički podijeljeno Kraljevstvo Kuriiji je predstavljalo nešto pogodnije tlo za izravniju primjenu papina vrhovnoga autoriteta. Osobito se pritom ističe činjenica da je u cijelome slučaju presudnu ulogu odigrao prvi mađarski kardinal Stjepan Bánca. On je biskupsku karijeru počeo u ugarskome Vácu, gdje je bio biskupom od 1241. pa do 7. srpnja 1243. godine kada postaje ostrogonskim nadbiskupom. U kardinala biskupa s titularnom crkvom Palestrine promovirao ga je papa Inocent IV. (1243. – 1254.), u prosincu 1251. godine.³⁷ Nakon kardinalske promocije nastavio je upravljati Ostrogonskom nadbiskupijom³⁸ zbog čega je upao u razmirice s Belom IV. Pretpostavlja se kako je kardinalova podrška Timoteju, a ne kraljevu kandidatu, proizašla upravo iz konteksta toga sukoba, odnosno da je bila posljedica neslaganja kralja i kardinala.³⁹ Svakako je opravdano pretpostaviti kako je kardinalov postupak bio uvjetovan osobnim nezadovoljstvom, ali možda i političkim razlozima – ne može se odbaciti pretpostavka da je kardinal zbog ranijih nesuglasica s kraljem tijekom unutarnjih političkih sukoba podržavao Belinoga sina Stjepana. Međutim, budući da je Timotej bio član kardinalova domaćinstva, potpuno je jasno kako se Stjepan Bánca želio

³⁵ O ulozu članova ugarskoga episkopata u mirenju zavadanih strana: KNAUZ I, dok. 619., str. 476–480 (za godinu 1262.) i dok. 695., str. 533–534 (za godinu 1266.).

³⁶ Usp. o uzrocima, tijeku i posljedicama sukoba iscrpno: Attila ZSOLDOS, *Családi ügy: IV. Béla és István ifjabb király viszálya az 1260-as években* [Obiteljska afera: Sukob između Bele IV. i mladoga kralja Stjepana 1260-ih godina], Budapest, 2007.; te kratko: P. ENGEL, *The Realm of St Stephen*, str. 106–107.

³⁷ Osnovne podatke o njemu: *Hier. Cath.* 1, str. 7, 37, 464, 511; A. PARAVICINI BAGLIANI, *Cardinali di Curia*, sv. 1, str. 349–357; a u sv. 2, str. 432 vidi podatak da se kardinal Stjepan prvi put potpisuje na papinskoj ispravi u Perugii 25. 2. 1253. i da ne potpisuje isprave u periodu od 20. 6. 1253. do 13. 1. 1254. posljednji put se potpisuje 28. 2. 1268. Umire 9. ili 10. 7. 1270. Kardinalov pečat se čuva u arhivu u Perugii na pismu od 4. srpnja 1261. zajedno s pečatima drugih kardinala (Odo da Chateauroux, Giovanni da Toledo, Ugo da St-Cher, Riccardo Annibaldi, Ottaviano Ubaldini, Ottobono Fieschi i Giovanni Gaetano Orsini, str. 477., bilj. 1). Kratko i: Tibor ALMÁSI – László KOSZTA, »Bánca István bíboros (1205 h. – 1270) [Kardinal Stjepan Bánca (o. 1205 – 1270)]«, *Acta Historica*, Szeged, 1991., str. 9–18. Genealogiju usp. u: P. ENGEL, KMG, pojam: »Bánca nem«.

³⁸ U časti ostrogonskoga nadbiskupa tek ga 25. veljače 1254. godine nasljeđuje Benedikt (dotadašnji kaločki nadbiskup). *Hier. Cath.* 1, str. 464.

³⁹ L. SOLYMOSI, »The situation of the Church«, str. 48.

pobrinuti za crkvenu sudbinu svoga vjernoga službenika. U tom kontekstu, uključivanje člana kardinalskoga zbora u postupak dodjele zagrebačke biskupske časti otkriva i mnogo šire, strukturalne trendove razvoja nadarbinskoga sustava. U procesu jačanja Papinske kurije ključnu su ulogu imali kardinali. Oni su zajedno s papom upravljali Kurijom, ali i obavljali diplomatske misije u europskim biskupijama, učvršćujući time papin autoritet *in partibus*.⁴⁰ Djelujući kao legati, kardinali su možda i ponajviše pridonijeli nadzoru lokalnih zajednica,⁴¹ kao i oblikovanju ideje o univerzalnoj kršćanskoj monarhiji s papom na čelu pravnoga poretka. Zato je posve razumljivo da su i kardinali, kao najvjerniji papini suradnici, uključeni u sustav providiranja na kojem se temeljila dodjela crkvenih časti. S jedne strane, njihova je uloga bila patronska – kardinali su, naime, djelovali kao zaštitnici članovima svojeg domačinstva (*familia*), osiguravajući kapelanima i drugim suradnicima unosne nadarbine.⁴² S druge strane, i kanonska kategorija providiranja nije ograničena isključivo na papu nego se zapravo odnosi na Kuriju kao kolektivno tijelo. Jer kanonska percepcija nadarbinskoga sustava podrazumijeva jedan simbolički imaginarij u kojem je papa glava, a kardinali *specialia membra* mističnoga tijela Crkve.⁴³ U tako shvaćenom korporativnom sustavu, i kategorija univerzalnoga ordinarija koji ima pravo upravljati cjelokupnom kršćanskom zajednicom, postaje nešto »fluidnija« i dopušta da se u sustav nadzora crkvenih napredovanja osim pape uključe i kardinali.⁴⁴ Stjepan Bánca je kao kardinal biskup pripadao najužem krugu papinih suradnika te je izravno sudjelovao u oblikovanju kurijalnoga upravnoga sustava. Zato ne iznenađuje što su, kada se pružila prilika, i kardinal Stjepan i sam papa prihvatili mogućnost dodjele zagrebačke biskupske časti kleriku iz kruga svojih bliskih suradnika. Upravo je iz toga proizlazila mogućnost primjene univerzalnoga papinoga autoriteta, kakav promovira kanonsko pravo. Zasigurno je već kaptolski kandidat, kardinalov nećak Stjepan, predstavljao izvrsnu priliku da se autoritet Kurije osigura u Zagrebačkoj biskupiji. No, kanonski je perfekcionizam Papinske kurije spriječio požunskoga prepošta Stjepana u stjecanju biskupske časti prije za to predviđene dobi pa se našlo novo rješenje, koje nije bilo samo potvrda ranijega izbora nego primjena prava na izravno providiranje.

Kurijalna je administracija, međutim, nužno morala uvažiti činjenicu da su i kaptoli Kraljevstva, kao institucije s najboljim uvidom u prilike »na terenu«, također igrali bitnu ulogu

⁴⁰ O toj, »vanjskoj politici« papinstva u koju su uključeni kardinali, na primjeru djelovanja kardinala krajem 12. i početkom 13. stoljeća usp. Werner MALECZEK, *Papst und Kardinalskolleg von 1191 bis 1216 – die Kardinäle unter Coelestin III. und Innocenz III.*, Vienna, 1984., str. 336–350. (osim toga, studija donosi i propozografiju kardinala toga razdoblja, analizira njihove djelatnosti te promatra razvoj kardinalskoga zbora).

⁴¹ Na regulativnu ulogu legata koji također nadziru lokalnu crkvenu organizaciju upozorava i: Ivan MAJNARIĆ, *Papinski legati na istočnoj jadranskoj obali (1159.-1204)*, Zagreb, 2008., str. 27. Također vidi i nastavak autorove studije gdje se na primjeru Dalmacije donosi rekonstrukcija djelovanja papinskih legata (čiju većinu u promatranom razdoblju čine upravo kardinali).

⁴² Zaštitnička uloga ostaje, naravno, i nadalje u srednjem vijeku jedna od karakteristika djelovanja članova kardinalskoga zbora. Usp. o tome te o kurijalnim domačinstvima za razdoblje 15. stoljeća na primjeru klerika iz Dalmacije: J. NERALIĆ, *Put do crkvene nadarbine*, str. 51–55, 177–179; te općenito o važnosti domačinstava za život klerika: John F. D'AMICO, *Renaissance Humanism in Papal Rome. Humanists and Churchmen on the Eve of the Reformation*, Baltimore – London, 1983., str. 38–88.

⁴³ Usp. : Ivan MAJNARIĆ, »'Ruka i oko gospodina pape' – papinski legati u drugoj polovini XII. stoljeća«, *Croatica christiana periodica* (dalje: CCP), vol. 30, br. 57, Zagreb 2006., str. 45.

⁴⁴ Usp. A. PARAVICINI BAGLIANI, *Cardinali di Curia*, sv. 2, str. 505.–506.

gu u sustavu biskupskih promocija. Sudjelovanje u imenovanju biskupa bio je jedan u nizu elemenata koji su tijekom 13. stoljeća osiguravali rast upravne moći Zagrebačkoga kaptola na lokalnoj razini.⁴⁵ Jer zagrebačka katedralna organizacija upravo tijekom 13. stoljeća postaje gospodarski još moćnija institucija koja, uz ostale najjače zemljovlasničke subjekte, dominira crkvenim i društvenim životom srednjovjekovne Slavonije.⁴⁶ Već se početkom 13. stoljeća, stvaranjem zasebne *mense*, katedralni kanonici gospodarski odvajaju od biskupa i formiraju vlastitu upravu nad zemljišnim česticama.⁴⁷ Također, Zagrebački kaptol od kraja dvadesetih godina 13. stoljeća počinje djelovati i kao »vjerodostojno mjesto« (*locus credibilis*), odnosno njegova kancelarija počinje redigirati službene isprave.⁴⁸ Samim time, zagrebačka katedralna organizacija uvelike mijenja temeljna načela svoga djelovanja i prolazi kroz unutarnju preobrazbu – od isključivo duhovne zajednice postaje snažna zemljovlasnička i pravna institucija koja aktivno kreira društvene trendove.⁴⁹ Drugim riječima, osim pomaganja biskupu u duhovnim pitanjima, kanonička zajednica sudjeluje u gospodarskom razvoju biskupije, komunicira s kraljevskom administracijom i

⁴⁵ O uključenosti zagrebačkih kanonika u biskupska imenovanja svjedoči slučaj biskupa Filipa – iz isprave pape Inocenta IV. od 1. listopada 1248. godine doznajemo kako su o novome biskupu vijećali upravo zagrebački kanonici. Štoviše, iz te isprave doznajemo kako je uz Filipov izbor bio povezan i jedan skandal (o čemu papu obavještava kanonik Albert). Pojedini su kanonici bili pod kaznom izopćenja, a kandidat je promoviran laičkom (kraljevom) intervencijom. Na nepravilnosti je upozoren i kaločki nadbiskup, no ovaj je Filipa usprkos tomu potvrdio za biskupa. Filipa u narednom periodu redovito nalazimo kako nesmetano obnaša svoje biskupske dužnosti, što pokazuje kako je slučaj na kraju izgladen i riješen u korist kraljeva kandidata. CD IV, dok. 324., str. 364–365. Prenosi i: L. DOBRONIĆ, »Biskup Filip«, str. 47–48.

⁴⁶ Gospodarska je moć Zagrebačkoga kaptola, dakako, proizlazila iz brojnih zemljišnih posjeda u njegovu vlasništvu. Upravo u 13. stoljeću katedralni kanonici vode opsežnu kampanju oko stjecanja novih zemljišnih posjeda te oblikuju kompleksan sustav uprave na svojim vlastelinstvima. Detaljno o kaptolskome stjecanju zemljišnih posjeda od 12. do polovice 14. stoljeća, i oblikovanju najvećega, zagrebačkoga kaptolskoga vlastelinstva: Radovan GAJER, »Posjedi Zagrebačkog kaptola oko Zagreba u prvoj polovici 14. st.«, *Radovi Sveučilišta u Zagrebu – Institut za hrvatsku povijest*, br. 11, Zagreb, 1978., str. 28–56.

⁴⁷ O razdvajanju kaptolske od biskupske *mense*: Marko JERKOVIĆ, »Uprava Zagrebačkog kaptola nad sisačkim vlastelinstvom od 1215. godine do sredine 14. stoljeća«, u: Spomenka JURIC – Darko TEPERT (ur.), *Antiquam fidem – Radovi sa znanstvenoga skupa. Sisak, 3.-5. prosinca 2010.*, Zagreb, 2011., str. 151–157. Ranije na razdvojenost biskupske i kaptolske imovinske mase kratko upozorava i: Lujo MARGETIĆ, »Zagrebački monasterij«, u: ISTI, *Hrvatska i crkva u srednjem vijeku. Pravnopovijesne i povijesne studije*, Rijeka, 2000, str. 341–342.

⁴⁸ Prvu sačuvanu ispravu Zagrebačkog kaptola datiramo u travanj, a drugu u 27. kolovoza 1228. godine (CD III, Zagreb, 1905., dok. 255., str. 283–285; dok. 260., str. 290–292). Pritom valja naglasiti kako je Zagrebački kaptol bio crkvena institucija koja je među prvima u Kraljevstvu započela s takvom »vjerodostojnom« djelatnošću. U svojstvu vjerodostojnoga mjesta, naime, prvo nalazimo katedralni kaptol u Vesprenu koji s takvom aktivnošću započinje 1181. godine pa zatim i zborni kaptol u Stolnom Biogradu 1184. godine. Za njima su u prvoj polovici 13. stoljeća slijedili ostali veliki katedralni i zborni kaptoli – pa tako znamo da Ostrogonki 1208., Đurški 1210., Budimski 1211., Varadinski 1215., Aradski 1221., Njitranski 1224. pa onda i Zagrebački kaptol. Tamás KÓFALVI, »Places of Authentication (*loca credibilia*)«, *Chronica*, vol. 2, 2002., str. 28, i: Zsolt HUNYADI, *Administering the Law: Hungary's Loca Credibilia*, u: Martyn RADY (ur.) *Custom and Law in Central Europe*, Cambridge, 2003., str. 30.

⁴⁹ Na problematiku promjene kulturne funkcije crkvenih institucija upozorava Mladen Ančić prilikom istraživanja cistercijske opatije u Topuskom. Navodi kako do odmaka od prvotnih redovničkih ideala u većoj mjeri dolazi tijekom druge polovice 13. i u 14. stoljeću. Opatija je tada postala snažan gospodarski subjekt, pravi srednjovjekovni zemljoposjednik. Opatija time nije više samo zajednica redovnika koji brinu o liturgiji nego i aktivni sudionik gospodarskih trendova. Usp.: Mladen ANČIĆ, »Cistercijska opatija u Topuskom do pretvaranja u komendu«, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, br. 27, Zagreb, 1994., str. 35–36. Na promjenu kulturne funkcije u kontekstu gospodarskoga razvoja Zagrebačkoga kaptola: M. JERKOVIĆ, »Uprava Zagrebačkog kaptola nad sisačkim vlastelinstvom«, str. 157–159.

postaje predvodnikom pravne pismenosti. U kontekstu ekonomskoga i pravnoga procvata, kanoničkoj je zajednici od iznimne važnosti bilo zadržati i kontinuirano primjenjivati pravo na nominaciju biskupa. Mogućnost sudjelovanja u izboru biskupa osiguravala je, naime, Zagrebačkome kaptolu trajan i osobit kanonski ugled te je čuvala vezu s izvornim načelima i duhovnim ishodištima katedralnih zajednica. Premda u gospodarskom smislu razdvojeni od biskupa, zagrebački su kanonici u 13. stoljeću svakako radili na tome da očuvaju ideju, crkveni imaginarij, o duhovnoj povezanosti s dijecezanskim duhovnim poglavarom i time također dodatno potvrde svoj upravni položaj u biskupiji. U tim okvirima, izostanak kaptolskoga sudjelovanja u promociji Timoteja zagrebačkim biskupom bio je u suprotnosti s načelima kakve je ranije poticao IV. lateranski koncil. To je, dakle, jasan izraz kurijalne pragmatike i kurijalnih težnji u drugoj polovici 13. stoljeća – koristeći se argumentom kanonske nepodobnosti kaptolskoga kandidata za zagrebačkoga biskupa, Papinska kurija ne čeka novi kaptolski izbor, nego se koristi mogućnošću da samostalno, bez katedralne korporacije, imenuje biskupa.

Ipak, usprkos razvoju papinoga autoriteta, crkvena elita i kraljevska kuća kontinuirano održavaju svoju tradicionalnu »organsku« povezanost. Pripadnici crkvenoga društva koji se nadaju steći biskupsku čast ili kakvu drugu uglednu poziciju i dalje svoje karijere vezuju uz osobu vladara. Kraći osvrt na životni put kraljeva vicekancelara Farkaša, nakon neuspjele realizacije biskupskoga imenovanja u Zagrebu, svjedoči upravo o takvoj »dvojnjoj obojedijenciji«: o uvažavanju tradicionalnoga kraljeva, ali i rastućega papinoga autoriteta. Farkaš je i nakon 1263. godine kao vicekancelar ostao jedan od najbližih kraljevih suradnika. Štoviše, kao kraljev vicekancelar u okvirima je ugarske crkvene hijerarhije imao poseban ugled jer je zadržao upravu nad Stolnobiogradskim kaptolom. I inače je kraljeva administracija bilo usko povezana uz taj kaptol pa su i Farkaševi prethodnici u dužnosti vicekancelara, Smaragd i Pavao, kao i njegov nasljednik od 1268. godine Demetrije, također bili stolnobiogradski prepošti.⁵⁰ Stolnobiogradski kaptol Blažene Djevice Marije bio je najbogatiji i najugledniji zborni kaptol ugarskoga crkvenoga uređenja te je zauzimao osobito mjesto u političkome imaginariju Kraljevstva. U tamošnjoj je crkvi pokopan sam sv. Stjepan, a nakon njega još će četrnaest kraljeva u Stolnom Biogradu naći svoje posljednje počivalište. Od 1038. godine kraljevi i kraljice su tamo krunjeni, a kanonik kustos Stolnobiogradskoga kaptola imao je zadaću čuvati najdragocjenije blago dinastije, uključujući krunu.⁵¹ No, premda je kraljevska administracija Farkašu namijenila i stolnobiogradsku prepozituru, on još početkom 1264. godine nije dobio papinu potvrdu, jer zbog ratnoga stanja u Kraljevstvu⁵² nije mogao doći u Kuriju radi potvrde izbora. Papa Urban IV. ipak odobrava imenovanje te nalaže da Rimsku kuriju posjeti u roku od četiri mjeseca.⁵³ Međutim, Farkaš ponovno nije posjetio Rimsku kuriju (sada i zbog prevelike zauzetosti poslovima u kraljevoj kancelariji), pa i papa Klement IV. poduzima nove korake prema rješenju

⁵⁰ Na primjer: CD V, dok. 691., str. 185 (Smaragd, 1260.); CD V, dok. 704., str. 197–198 (1261., Pavao); CD V, dok. 962., str. 495–496 (Demetrije, 1269.).

⁵¹ O značaju Stolnobiogradskoga kaptola usp. P. ENGEL, *The Realm of St Stephen*, str. 43 (istaknimo i da je kruna u tome kaptolu čuvana do početka 15. stoljeća, kada je prenijeta u Višegrad).

⁵² Farkaš se nedvojbeno referira na sukob kralja Bele IV. i njegova sina Stjepana (usp. tekst ranije).

⁵³ Augustin THEINER, *Vetera Monumenta Historica Hungariam sacram illustrantia*, sv. 1, Roma, 1859. (dalje: THEINER, *Mon. Hung.* 1), dok. 486., str. 266.

slučaja te 4. srpnja 1266. godine potvrđuje Farkašev izbor.⁵⁴ I konačno, poslije čak dva postupka u okvirima kojih je doživio poteškoće s crkvenim imenovanjima, Farkaš ipak stječe jednu biskupsku čast – 1268. godine promoviran je za biskupa u ugarskome Győru.⁵⁵ Primjer Farkaševa životnoga puta pokazatelj je čvrsto ustanovljenih struktura u odnosima između kralja i svećenstva ugarskoga crkvenoga područja, ali i sve konkretnijih zahtjeva Rimske kurije oko nadzora crkvenih napredovanja. Pritom se uočava nesklad između očekivanja Rimske kurije i realnih mogućnosti lokalnih crkvenih institucija – dok kurijalna administracija promovira sustav u kojem će stjecanje crkvene časti na kraju ovisiti o volji pape, ambiciozni svećenici Kraljevstva svoju pozornost i dalje redovito usmjeravaju prema najvišim strukturama političke vlasti. Prema tomu, na području je Kraljevstva kraljev utjecaj i dalje duboko usađen u obrasce crkvenih napredovanja – jer premda je kurijalna administracija poduzela snažnije korake prema kontroli biskupskih promocija i općenito nadarbinskoga sustava, čvrsto ukorijenjeni principi proizašli iz političkih potreba kraljevske kuće, ostaju bitna silnica crkvenoga života na najvišoj hijerarhijskoj razini.⁵⁶ Pritom valja uzeti u obzir i okolnost da su katedralne korporacije također bile moćne institucije s obilježjem lokalnoga »elektora« i da kanonici redovito komuniciraju s kraljevskom kućom nastojeći u njoj pronaći oslonac tijekom svoga crkvenoga napredovanja. Stabilan patronski položaj kralja i katedralne korporacije u naponu svoje društvene snage čine, dakle, i nadalje jaku protutežu kurijalnim centralizacijskim pokušajima. Imajući na umu tako definiran nadarbinski položaj kralja i kaptola, ne iznenađuje što Timotejeva biskupska promocija u Zagrebu nije odmah rezultirala mirnim uvođenjem kurijalnoga kandidata u posjed biskupije. Upravo zbog negodovanja kralja i Zagrebačkoga kaptola oko procedure koja je isključila lokalnu tradiciju, kurijalna je administracija nakon imenovanja Timoteja zagrebačkim biskupom pokrenula diplomatsku kampanju s ciljem osiguranja biskupskoga mjesta novoizabranom kandidatu.

Diplomacija

Nakon imenovanja Timoteja zagrebačkim biskupom, Papinska je kurija preraspodijelila njegove prebende. Pritom je odlučujuću ulogu ponovno odigrao kardinal Stjepan Báncsa,

⁵⁴ THEINER, *Mon. Hung.* 1, dok. 519., str. 287–288.

⁵⁵ Usp. *Hier. Cath.* 1, str. 282. Isprava Stolnobiogradskega kaptola od 25. svibnja 1265. godine (CD V, dok. 931., str. 465–466) pokazuje da je tada prepozituru uživao Demetrije, što znači da je Farkaševa promocija na biskupsku čast svakako uslijedila prije toga nadnevka.

⁵⁶ Primjer Ugarsko-Hrvatskoga Kraljevstva nije, naravno, izoliran slučaj. Upravo tijekom 13. stoljeća na europskoj je razini sve više slučajeva koji pokazuju da »programi« kraljevske vlasti i Papinske kurije u odnosu na lokalne crkvene institucije nisu usklađeni. Tek kao jedan (odličan) primjer valja izdvojiti Englesko Kraljevstvo za vrijeme Edvarda I. (1272. – 1307.), kralja koji je kodifikacijom engleskih zakona također nastojao učvrstiti kraljev autoritet u odnosu na svjetovnu, ali i duhovnu sferu. Njegovo je kraljevanje obilježeno ograničavanjem sudske, financijske i zemljoposjedničke moći lokalnih crkvenih institucija (u tu svrhu izdao je četiri zakonska akta). Zapravo, riječ je bila o tomu da je kraljevska kuća željela spriječiti Papinsku kuriju u autonomnome provođenju reforma i kraljevim pokušajima oko veće kontrole crkvenih posjeda te većeg razdvajanja crkvenoga od svjetovnoga sudstva. Usp. John MOORMAN, *A History of the Church in England*, 1967. (drugo izdanje), str. 112–114. Prema tomu, vidljivo je da će se centralizacijski pokušaji Kurije i u Engleskoj, baš kao i u Ugarsko-Hrvatskom Kraljevstvu, nerijetko naći suočeni s političkim i upravnim ambicijama kraljevske kuće.

kojemu je kao kardinalu pripadalo pravo rezervacije i dodjele prebenda članovima njegova domaćinstva.⁵⁷ Kardinalu je to pravo odmah nakon Timotejeva imenovanja zagrebačkim biskupom, papa Urban IV. potvrdio i omogućio mu pronaći odgovarajuće kandidate za ispražnjena katedralna mjesta. Imajući mogućnost predlaganja klerika za kaptolske časti, kardinal Stjepan je osim u sustav promocije biskupskih kandidata uključen u kreiranje kurijalnoga autoriteta i u odnosima sa srednjim slojem svećenstva. Kardinal Stjepan je prilikom iskoristio 1. siječnja 1264. godine kada sastavlja dvije isprave, koje papa potvrđuje 12. i 16. siječnja, a kojima ispražnjene prebende dodjeljuje svojim kapelanima: pečuški kanonik i vukovski arhidakonat subđakonu Robertu, kantu zbornoga Požeškoga kaptola,⁵⁸ a zagrebački kanonik s prebendom svećeniku Evenciju.⁵⁹ Učinkovita dodjela ispražnjenih kanonikata preko papinih provizija i ideja o većoj kontroli »distribucije« katedralnih prebenda, uz regulaciju biskupskih promocija, u okvirima kanonskoga prava također predstavlja nosivi stup papinoga autoriteta.⁶⁰ Kuriji je pritom naročito bilo važno zadržati mogućnost dodjele ispražnjenih prebenda koje su prije crkvenoga napredovanja uživali upravo kurijalni suradnici.⁶¹ Pravo na raspolaganje tom skupinom kanoničkih prihoda papa je uvijek mogao iskoristiti kako bi nagradio najvjernije dvorske službenike, ali i kako bi, na općoj razini, demonstrirao svoju ulogu univerzalnoga ordinarija. Baš zato ne iznenađuje što je kurijalna administracija posebnim klauzulama željela kapelanima mađarskoga kardinala Stjepana dodatno osigurati stvarno uživanje prihoda od kanonikata. Naime, papine isprave zahtijevaju da se kardinalovim kandidatima pod svaku cijenu omogućiti ulazak u posjed katedralnih časti te se u tu svrhu poništavaju sve eventualno ranije izdane rezervacije za ta kanonička mjesta.⁶² Zahtjev za stvarnom realizacijom dodjele kanonikata u Zagrebu papa je ponovio u još jednoj ispravi 16. siječnja.⁶³ Riječ je o mandatu, posebnom tipu papinih dokumenata koji su i inače slijedili nakon bule u imenovanju, a kojima je papa od lokalnih crkvenih dostojanstvenika tražio da se kandidatu osigura miran

⁵⁷ A. PARAVICINI BAGLIANI, *Cardinali di Curia*, sv. 2, str. 500.

⁵⁸ FEJÉR IV/3, str. 219–223. Prenosi i: László KOSZTA, »Članovi Požeškoga kaptola do sredine 14. stoljeća«, *Serinia Slavonica*, br. 7, 2007., str. 77. Autor dodaje da je Robert vjerojatno bio talijanskoga podrijetla te da se nakon promocije u pečuškoga kanonika odrekao požeškoga naslova, premda o tome ne postoji povijesni dokaz.

⁵⁹ CD V, dok. 781., str. 285–287. Prenosi i Lj. IVANČAN, *Podaci* 1, str. 35. Istaknimo i da su u kardinalovu domaćinstvu još bili i Gerardus (Blancus) de Parma, Guillelmus de Placentia, a kapelan mu je i Johannes Pelagii, klerik Castiglie i Leóna (još doznajemo i da je navedeni Robert osim mjesta u Pečuškom kaptolu od kardinala 12. 4. 1264. godine dobio i kanonikat u Ostrogonu). O članovima kardinalova domaćinstva i dodjeli prebenda: A. PARAVICINI BAGLIANI, *Cardinali di Curia*, sv. 2, str. 354–355, 357, 498.

⁶⁰ Ta je tendencija vidljiva kroz cijelo razdoblje razvijenoga i kasnoga srednjega vijeka. Usp. općenito o sustavu papinoga izdavanja provizija: Geoffrey BARRACLOUGH, *Papal Provisions. Aspects of Church History – Constitutional, Legal and Administrative in the Later Middle Ages*, Oxford, 1935., osobito str. 1–18, 90–110; te u novijoj literaturi na hrvatskim primjerima iz kasnoga srednjega vijeka iscrpno: J. NERALIĆ, *Put do crkvene nadarbine*, str. 145–247.

⁶¹ Valja istaknuti da upravo 60-ih godina 13. stoljeća, osobito za vrijeme pontifikata pape Klementa IV., Kurija još više inzistira na prvenstvu u dodjeljivanju malih nadarbina (toj skupini pripadaju i kanonikati), poglavito onih ispražnjenih u Kuriji. Štoviše, Klement IV. konstitucijom »Licet ecclesiarum« papi zadržava univerzalno pravo rezervacije i dodjele svih malih ispražnjenih nadarbina, ali i onih koje će se isprazniti u budućnosti. J. NERALIĆ, *Put do crkvene nadarbine*, str. 145–146. O nastojanjima avinjonskih papa oko veće kontrole kanonikata na primjeru dodjele provizija za zagrebačka katedralna mjesta: Marko JERKOVIĆ, »Načini stjecanja kanonikata Zagrebačkoga kaptola u 14. stoljeću«, *CCP*, vol. 36, br. 70, Zagreb, 2012., str. 4–14.

⁶² FEJÉR IV/3, str. 220; CD V, dok. 781., str. 286.

⁶³ CD V, dok. 782., str. 287–288.

ulazak u posjed stečene časti i nadarbine.⁶⁴ U ovom slučaju, papa je posao oko uvođenja Evencija u zagrebački kanonikat povjerio kaločkome nadbiskupu i opatu cistercijske opatije u Topuskom. A budući da je Evencije kao kurijalni djelatnik i kapelan kardinala Stjepana boravio u Kuriji i kanonikat uživao kao sinekuru, papa je izrijeком zatražio da se uvođenje u kor osigura ili samome kandidatu ili pak njegovu »zastupniku«,⁶⁵ koji će u kaptolu obavljati kanoničke dužnosti.

Osim što papine siječanjske isprave zrcale uobičajenu proceduru kakva se prakticirala prilikom preraspodjele ispražnjenih prebenda, mogućnost veće i samostalnije distribucije kanonikata bila je osnovni preduvjet razvoja i primjene kurijalnoga autoriteta na lokalnoj razini. Uspješna instalacija u kaptolski kor i zadržavanje prava na dodjelu kanonikata koje je i do tada uživao kurijalni suradnik, na učinkovit je način promovirala ideju o punini papine moći. A primjena papinoga autoriteta u odnosu na vodeću crkvenu instituciju Zagrebačke biskupije naročito je bila potrebna kada se uzme u obzir da je kurijalna administracija bila suočena s ozbiljnim otporom Timotejevu biskupskom imenovanju. Jer Timotej, tituliran kao zagrebački biskup, početkom 1264. godine još uvijek boravi u Papinskoj kuriji kao kapelan kardinala Stjepana i, zajedno s drugim kurijalnim djelatnicima, spominje se kao svjedok u ispravama kojima kardinal preraspodjeljuje ispražnjene prebende u Zagrebu i Pečuhu.⁶⁶ Kako bi mu ipak osigurao stvarno preuzimanje biskupske uprave, papa Urban IV. je upravo tijekom siječnja 1264. godine počeo diplomatsku kampanju. Dana 18. siječnja papa podsjeća zagrebačke katedralne kanonike da je novi zagrebački biskup izabran kanonski ispravno, na tajnome konzistoriju i puninom papine moći, i zato od kanonika traži da timoteja prihvate kao dijecezanskoga poglavara te da mu budu odani i poslušni.⁶⁷ Papina isprava u priču o Timotejevu biskupskome imenovanju unosi još jedan element koji dodatno svjedoči o sustavu kurijalne diplomacije 13. stoljeća. Papa navodi kako je već ranije slao svoje izaslanike u Zagrebačku biskupiju kako bi umjesto biskupa vodili brigu o dušobrižništvu i pastoralnom radu. Papini izaslanici, međutim, nisu bili prihvaćeni u biskupiji, a kako papa na taj problem upozorava baš kanonike, može se zaključiti da je otpor proizašao iz njihovih redova. Stoga papa ponovno pokreće »diplomatsku misiju« koja će do Timotejeva dolaska skrbiti o duhovnim, društvenim i svim crkvenim pitanjima Zagrebačke biskupije. Ovaj put, duhovnu i zemaljsku vlast u Zagrebačkoj biskupiji papa povjerava franjevcu Gvalteriju, papinu kapelanu i kurijalnom penitencijaru. Tim svojim pismom papa zagrebačke kanonike upozorava kako Gvalteriju trebaju pružiti svu potrebnu pomoć koju bi taj franjevac od njih zatražio u upravi nad biskupijom.⁶⁸

⁶⁴ O postupku preuzimanja posjeda nadarbine: J. NERALIĆ, *Put do crkvene nadarbine*, str. 154–155, 232. Usp. o proceduri ulaska u kaptolski kor na primjeru Zagrebačkoga kaptola: Marko JERKOVIĆ, »Kandidati za prebendu Zagrebačkoga kaptola u provizijama pape Bonifacija IX. (1389. – 1404.)«, *CCP*, vol. 37, br. 72, Zagreb, 2013., str. 30–32.

⁶⁵ ... *dictum Eventium vel procuratorem suum eius nomine... auctoritate nostra inducatis*. CD V, dok. 782., str. 288.

⁶⁶ FEJÉR IV/3, str. 222; CD V, dok. 781., str. 287.

⁶⁷ CD V, dok. 783., str. 288–289.

⁶⁸ CD V, dok. 783., str. 289: *Ac nichilominus dilecto filio fratri Gualtero, penitentiario et capellano nostro, cui idem episcopus et nos etiam usque ad ipsius beneplacitum curam predictae ecclesie circa spiritualia et temporalia duximus committendam, exhibeatis consilium, auxilium et favorem in hiis, super quibus vos duxerit requirendos; alioquin sententiam, quam idem episcopus vel prefatus penitentiarius rite tulerit observari...*

U svojoj kronici franjevačkoga reda iz druge polovice 13. stoljeća, fra Salimbene di Adam donosi zanimljive podatke o svome subratu i prijatelju fra Gvalteriju. Prvo navodi kako je fra Gvalterije, rodom Englez, školovan u Napulju te da je bio dobar propovjednik i pjevač. Nakon što je njegov napuljski učitelj, fra Ivan iz Parme, postao generalni ministar franjevačkoga reda (1247. – 1257.), fra Gvalterije mu postaje jedan od najbližih suradnika.⁶⁹ Fra Gvalterije je potom kao jedan od predstavnika franjevačkoga reda postao i suradnik Papinske kurije.⁷⁰ Prema tomu, stekao je bogato iskustvo rada na najvišoj razini crkvene uprave, što su svakako bili dobri preduvjeti za promociju u privremenoga upravitelja Zagrebačke biskupije.⁷¹ A nakon što je o Gvalterijevu dolasku u Zagrebačku biskupiju obavijestio katedralne kanonike, papa Urban IV. je 23. siječnja 1264. godine toga franjevca i službeno ovlastio da kao nuncij preuzme biskupsku upravu.⁷² Pritom mu pojašnjava koje sve obveze treba preuzeti – povjerava mu dušobrižničku skrb i nadzor nad cjelokupnom pastoralnom djelatnošću te od njega traži da, do dolaska imenovanoga biskupa, očuva mir u dijecezi. Papa mu povjerava upravu nad svim biskupijskim posjedima, utvrdama i naseljima kao i nad biskupovim приходima i materijalnim dobrima. Osobito se ističe papin zahtjev da Gvalterija kao svoga diplomata Kurija šalje *ad partes Ungarie* i kako bi vodio »pregovore«. Ta se papina uputa nedvojbeno odnosilo na potrebu uspostave komunikacije sa Zagrebačkim kaptolom i sa samim kraljem, upravo da bi se kurijalnome kandidatu omogućilo stvarno preuzimanje biskupske uprave. Prema tomu, »karakter« je Gvalterijeve djelatnosti bio dvojak – s jedne je strane kao privremeni upravitelj trebao osigurati nesmetano funkcioniranje crkvenoga života u Zagrebačkoj biskupiji, dok je s druge strane imao odgovornu zadaću voditi pregovore s institucijama koje, zbog ranijeg neuspjeha u pokušajima biskupske instalacije vlastitih kandidata, kurijalnom djelatniku Timoteju nisu omogućile realizaciju papine provizije. Gvalteriju je time papa Urban IV. namijenio središnju ulogu u upravi Zagrebačkom biskupijom. Bio je to potez kojim je papa svoj autoritet na lokalnoj razini sada želio osigurati preko franjevca, osobe koja je zajedno s ostalim članovima prosjačkih redova kreirala nove vjerske trendove.⁷³ Koristeći se ogromnim duhovnim kapitalom kakav je u samo nekoliko desetljeća stekla, franjevačka je zajednica dubinski izmijenila religijski život latinskoga kršćanstva i već se do sredine 13. stoljeća, zajedno s dominikanskom braćom, prometnula u jednoga od predvodnika

⁶⁹ *Cronica fratris Salimbene de Adam, ordinis Minorum* (ed.: Oswaldus HOLDER EGGER), u: *Monumenta Germaniae historica, Scriptorum*: tomus XXXII., Hannoverae et Lipsiae, 1905. – 1913., str. 551.

⁷⁰ Kao papin kapelan i penitencijar fra Gvalterije je na papinome dvoru imao obvezu sudjelovanja u širokom spektru poslova. Papini kapelani su imali liturgijske obveze, ali su redovito sudjelovali u dijelu pravnih procesa u Kuriji i u diplomatskim misijama. Kao *poenitentiarius* Gvalterije je pripadao skupini službenika zaduženih za pitanja savjesti, ispovijedanje i dodjelu oprosta od grijeha. Usp. o nadležnostima kapelana i penitencijara: J. NERALIĆ, *Put o crkvene nadarbine*, str. 30., 56. Kratko i: Hans WOLTER, »Kardinali i Kurija u 13. stoljeću«, u: Hubert JEDIN (ur.), *Velika povijest Crkve*, sv. III/2, Zagreb, 1994. (dalje: *Velika povijest Crkve* III/2), str. 311–312.

⁷¹ Ipak, istaknimo i da fra Salimbene, ističući skromnost i poniznost svoga subrata, navodi kako je čuo da je biskupskim upraviteljem fra Gvalterije imenovan »protiv svoje volje«. *Cronica fratris Salimbene de Adam*, str. 551.

⁷² CD V, dok. 785., str. 290–291.

⁷³ Usp. pregledno o širenju franjevačkoga reda u 13. stoljeću i utjecaju na crkveni, školski i duhovni život: John MOORMAN, *A history of the Franciscan Order from its origins to the Year 1517*, Oxford, 1998. (prvo izdanje: 1968.), str. 62–74; 91–100; 123–139 (ovdje vidi o utjecaju na školstvo); 155–176; te posebno 177–188.

intelektualnih, društvenih i općenito kulturalnih stremljenja zapadne civilizacije.⁷⁴ Ta nova duhovnost franjevcima je osigurala suvereno mjesto u religijskoj hijerarhiji i priskrbila im ulogu novih predvodnika zapadnoga društva na putu prema kolektivnome spasenju. Računajući upravo na takvo njihovo mjesto u vjerskome imaginariju i na osobit ugled među nižim, ali i među najvišim slojevima srednjovjekovnoga društva, Papinska kurija uključuje franjevce u svoju službu, povjerava im diplomatske poslove i druge misije.⁷⁵ Baš zato ne iznenađuje što je upravo fra Gvalterije, pripadnik te nove dominantne vjerske snage, imao zadaću riješiti delikatnu situaciju na području Zagrebačke biskupije.

Ipak, i Gvalterijev se duhovni autoritet suočava sa stabilnim autoritetom kralja. Papin je izaslanik morao prihvatiti činjenicu da kraljevska kuća nema nakanu olako se odreći svoga patronskoga vrhovništva, čak i usprkos duhovnome naslijeđu kakvo utjelovljuje član franjevačke zajednice. Jer i kralj je u okvirima srednjovjekovne političke teologije »Kristov predstavnik«, osoba koja komunicira s onostranim i štiti božanski stvorenu društvenu hijerarhiju.⁷⁶ Papa kao namjesnik svetoga Petra, fra Gvalterije kao sljedbenik svetoga Franje i kralj kao zaštitnik ovozemaljskoga društvenoga poretka, tvorili su trokut o kojem ovisi sudbina papinoga kapelana Timoteja. *Status quo* proizašao iz na taj način strukturiranih odnosa, rezultirao je okolnošću da Timotej tijekom listopada 1265. godine još uvijek nije rezidirao u biskupiji. Štoviše, u tom se razdoblju zasigurno činilo kako je rješenje situacije još uvijek prilično daleko. Kraljevska je kuća, naime, diplomatski odgovorila Kuriji te je formirano izaslanstvo koje je papi predstavilo kraljeve argumente. Belu IV. su u Kuriji predstavljali ostrogonski kanonik Demetrije i kraljev ispovjednik franjevac Pavao, koji je baš kao i papin biskupski vikar Gvalterije pripadao novoj duhovnoj struji.⁷⁷ Uvid u argumentaciju kakvu su kraljevi izaslanici predstavili Kuriji, ali i odgovor Klementa IV. donosi isprava od 21. siječnja 1266. godine.⁷⁸ Ta svojevrsna papina »rezolucija« rezimira podatke o tijeku Timotejeva izbora i pokušajima Kurije da preko svojih poslanstava osigura biskupsku upravu u Zagrebačkoj dijecezi. Nastavlja navodeći da je kraljevo izaslanstvo papi izložilo razloge zbog kojih izabrani biskup nije adekvatan kandidat – s jedne se strane ističe kako je prilikom Timotejeva izbora nedostajao »consilium«, što se nedvojbeno odnosi na činjenicu da je Kurija ignorirala ulogu lokalnoga patrona (kralja) i »elektora« (kaptola) u postupku izbora biskupa, dok s druge strane kraljevo poslanstvo

⁷⁴ Detaljno o utjecaju prosjačkih redova na europsko društvo u cjelini: Clifford Hugh LAWRENCE, *The friars: the impact of the early mendicant movement on Western society*, Longman Publishing, New York, 1994., pogotovo: str. 102–151, 166–201. Ukratko i pregledno o utjecaju franjevacu na srednjovjekovnu duhovnost hrvatskoga kontinentalnoga prostora u novijoj literaturi: Valentina ZOVKO, »Utjecaj franjevačke duhovnosti na oblikovanje kulturnog krajolika kontinentalne Hrvatske u razdoblju srednjeg vijeka«, u: Pavao KNEZOVIĆ – Marko JERKOVIĆ (ur.), *Zbornik o Emeriku Paviću*, Zagreb, 2014., str. 185–204.

⁷⁵ O radu franjevacu u službi Kurije: J. MOORMAN, *A history of the Franciscan Order*, str. 297–304; C. H. LAWRENCE, *The friars*, str. 181–201; o ulozi prosjačkih redova u okvirima razvoja papinske monarhije: C. MORRIS, *The Papal Monarchy*, str. 452–462.

⁷⁶ Usp. Ernst H. KANTOROWICZ, *The King's Two Bodies – a Study in Medieval Political Theology*, Princeton, New Jersey, 1957., str. 87–97.

⁷⁷ Vijesti o tome poslanstvu donosi: Daniele FARLATI, *Illyricum sacrum*, sv. 5, Venecija, 1775., str. 374; te: FEJÉR IV/3, str. 266–267; CD V, dok. 839., str. 352. Još doznajemo da je kraljev izaslanik Demetrije u Ostrogonskom kaptolu obnašao dužnost arhidakona Barsa (gornja Ugarska, danas Tekov u Slovačkoj) te da je bio i kancelar herceginje. Papa ga naziva i svojim subđakonom (usp. dok. u idućoj bilješci).

⁷⁸ CD V, dok. 849., str. 364–367.

Timoteja smatra nedostatnim kandidatom jer je niskoga, »servilnoga« društvenoga podrijetla.⁷⁹ Iz tih je navoda jasno kako je kraljevskoj kući osim prakticanja patronata od iznimne važnosti bilo na čelno dijecezansko mjesto postaviti pripadnika odanoga plemstva, odnosno člana društvene skupine koja je predstavljala temelj državnoga upravnoga aparata. To je u kontekstu svrstavanja plemstva na jednu ili drugu zavađenu stranu za vrijeme sukoba kralja i njegova sina Stjepana, ali i općenito uzdizanja plemstva tijekom Belina kraljevanja, imalo dodatnu težinu.⁸⁰ Ukoliko bi kralj na zagrebačku biskupsku čast uspio instalirati pripadnika odanoga plemstva, u većoj bi mjeri mogao primijeniti i svoj upravni autoritet na slavonskome prostoru. Znakovito je što se papa u svojem odgovoru kralju gotovo uopće ne osvrće na prigovor o izostanku odgovarajuće izborne procedure te, štoviše, izbjegava upotrijebiti bilo koji pojam koji bi sugerirao na kraljevu ili kaptolsku nominacijsku, odnosno kanoničku elektorsku ulogu. Stječe se dojam da je papa svjesno izbjegao analizu pravne osnove izbora biskupa zato što u njegovim očima pravoga prostora za raspravu nije niti bilo. Timotejev je izbor proizašao iz primjene papine punine moći, uključio je kanonski valjan postupak te je s pravnoga stanovišta svaka daljnja diskusija bila izlišna. Naglasak je u papinom odgovoru bio na pitanju podrijetla. Uvodeći u raspravu teološke elemente, papa je vještim literarnolingvističkim postupkom kralju predstavio argumente koji su nadilazili političku pragmatiku i prigovore oko nedostojnoga Timotejeva društvenoga statusa. Papa, naime, odgovara kako je Bog sve ljude stvorio jednakima »od istoga sjemena«, svi »na svijet dolaze goli i goli ga napuštaju« te zato nema razlike između »neslobodnoga i slobodnoga«, između »kralja i običnoga čovjeka«.⁸¹ Pozivanjem, dakle, na temeljna načela kršćanskoga nauka, papa u raspravu uvodi argument protiv kojeg kraljevska kuća ne može imati adekvatan odgovor. Osnažen teološkom pozadinom, papa na kraju ponovno od kralja traži da Timoteja prihvati za biskupa i omogući mu biskupsku djelatnost. Proizašla iz Kurijske, ta isprava zrcali jedno papino viđenje cijeloga slučaja. Papin je dokument redigiran upravo na način kojim se željelo dodatno osnažiti Timotejev biskupski izbor i kojim se, na teološkoj razini, kraljevome diplomatskome izaslanstvu nastojalo onemogućiti daljnju diskusiju. Provenijencija isprave, stoga, onemogućava precizno rekonstruirati pogled kraljeve kuće na papine argumente, ali je, čak i na temelju onih predstava na koje se osvrće papa, do kraja jasno kako je potpuno ignoriranje tradicionalne i stabilne uloge kralja u crkvenome sustavu, ozbiljno ugrožavalo ideju o ustanovljenoj političkome i duhovnome imaginariju Kraljevstva.

Kurijalna je administracija i u narednome periodu nastavila voditi aktivnu politiku prema lokalnim prilikama u Zagrebačkoj biskupiji, želeći tako dodatno konkurirati kraljevu autoritetu »na terenu«. To je ponovno došlo do izražaja u lipnju 1266. godine kada je papa Klement IV. fra Gvalteriju želio priskrbiti pomoć u upravi nad dijecezom. U svom pismu

⁷⁹ ... *tum originis vilitate, quin immo condicione servili* ... CD V, dok. 849., str. 366.

⁸⁰ Usp. pregledno o uzdizanju plemićkih obitelji tijekom 13. stoljeća i kontinuiranim pokušajima Bele IV. oko održanja ravnoteže snaga na relaciji kralj – plemstvo: László MAKKAI, »Von der Landnahme bis Mohács (1526)«, u: Ervin PAMLÉNYI (red.), *Die Geschichte Ungarns*, Corvina, 1971., str. 49–69; László MAKKAI, »Transformation into a Western-type State, 1196–1301«, u: Peter F. SUGAR (gl. ur.), *A history of Hungary*, Bloomington – Indianapolis, 1994., str. 23–26, 28–30; P. ENGEL, *The Realm of St Stephen*, str. 91–95, 119–122.

⁸¹ CD V, dok. 849., str. 364–365.

upućenom kaločkome nadbiskupu papa traži da se crkveni posjedi na području Zagrebačke biskupije zaštite te da se sva uzurpirana dobra ponovno vrate pod crkvenu jurisdikciju.⁸² Vjerojatno je ta isprava nastala upravo kao rezultat fra Gvalterijeva djelovanja i predstavlja novi korak u pokušajima pape da uključivanjem u lokalne prilike i uspostavom stabilnosti na dijecezanskoj razini primijeni svoj autoritet na području Zagrebačke biskupije. Ti kontinuirani kurijalni pokušaji oko osiguranja biskupske časti Timoteju, stvorili su u konačnici dobre temelje za rasplet cijeloga slučaja. Također, obustava ratnoga sukoba između Bele IV. i njegova sina Stjepana 1266. godine⁸³ doprinijela je smirivanju političke situacije u Kraljevstvu, zbog čega se nedvojbeno otvorio prostor za nove pregovore s kraljem. Na nove diplomatske aktivnosti dviju strana sugerira papino pismo od 4. srpnja 1266. godine, u kojem se navodi kako su do tada već obavljani određeni pregovori u vezi zagrebačke Crkve, što se jamačno odnosi na pitanje Timotejeva biskupskoga imenovanja.⁸⁴ Štoviše, znakovito je i da istom ispravom mandat za uvođenje Farkaša u stolnobiogradsku prepozituru dobivaju ostrogonski nadbiskup Filip i zagrebački biskup Timotej, nedvojbeno u svojstvu predstavnika lokalne crkvene vlasti. Ta okolnost ukazuje na to da je kurijalna administracija držala kako je postupak Timotejeva ulaska u posjed biskupske časti ili okončan ili barem pri kraju. Nažalost, otada pa sve do početka 1268. godine slijed događaja nije dovoljno jasan. Iz papine isprave s početka 1267. godine jedino doznajemo kako je Timotej u međuvremenu morao podmiriti i sva svoja dugovanja prema »kreditorima«. Naime, početkom 1267. godine predstavnici sienskoga trgovačkoga društva papi su se požalili da im zagrebački biskup duguje 564 marke. Papa je potom od primicerija kaptola sv. Marka u Veneciji zatražio da riješi problem, odnosno da utječe na Timoteja i osigura namiru njegova duga u roku od dva mjeseca.⁸⁵ Može se pretpostaviti da je to bio jedan od zadnjih preduvjeta koje je Timotej morao ispuniti kako bi se, neopterećen bilo kakvim preprekama, mogao posvetiti obnašanju biskupskih dužnosti. A prvi izvor koji ukazuje na to da više nije bilo protivljenja Timotejevoj biskupskoj upravi i da su ga katedralni kanonici prihvatili za biskupa, isprava je Zagrebačkoga kaptola od 15. travnja 1268. godine. Isprava bilježi kako je zagrebački biskup Timotej, u svrhu snaženja radne snage na crkvenim posjedima, za 25 pensi denara kupio četiri kmeta.⁸⁶ Pritom je osobito znakovita činjenica da je prilikom utanačenja svih kupoprodajnih uvjeta zabilježenih u ispravi, biskupa Timoteja zastupao član katedralnoga kaptola, zagrebački kanonik lektor Driža.⁸⁷ Suradnja kaptola i biskupa jasan je pokazatelj kako su i zadnje poteškoće oko Timotejeva uživanja biskupske časti bile uklonjene. Štoviše, zbog lokalnoga karaktera transakcije koju je, uostalom, inicirao biskup, teško se može posumnjati u pretpostavku da je Timotej tada već rezidirao u biskupiji.⁸⁸ Prema tomu, razdoblje od druge polovice 1266. do početka 1268. godine zadnji je čin priče o Timotejevu biskupskome imenovanju. U tome je periodu

⁸² CD V, dok. 865., str. 385.

⁸³ Usp. ranije u tekstu.

⁸⁴ ... *quatenus postquam negotium Zagabriensis ecclesie ...* THEINER, *Mon. Hung.* 1, dok. 519., 287–288.

⁸⁵ Augustin THEINER, *Vetera Monumenta Slavorum Meridionalium Historiam Illustrantia maximam partem nondum edita ex tabulariis Vaticanis deprompta collecta ac serie chronologica disposita*. Tomus primus – ab Innocentio pp. III. usque ad Paulum pp. III. 1198–1549, Roma, 1863., dok. 123., str. 90–91.

⁸⁶ CD V, dok. 929., str. 463–464.

⁸⁷ Usp. i: Lj. IVANČAN, *Podaci* 1, str. 37–38.

⁸⁸ Otada pa nadalje Timotej je prihvaćen kao stvarni zagrebački biskup (usp. na primjer ispravu od 14. veljače 1269. CD V, dok. 954., str. 487–488).

smirivanje političke situacije u kombinaciji s kurijalnom ustrajnošću i golemim diplomatskim potencijalom kraljeva i papina dvora, rezultiralo ulaskom u posjed biskupske časti papinome kandidatu i kraljevim prihvaćanjem novoga biskupa što će rezultirati budućom uglavnom stabilnom suradnjom vladarske kuće i zagrebačkoga biskupa. Preuzimanjem biskupske časti Timotej je, dakle, postao uključen u okvire redovite i uobičajene komunikacije crkvenoga vrha i vladarske kuće te je otpočeo, i sve do smrti 1287. godine razvijao, opsežnu djelatnost oko unaprjeđenja crkvenoga i gospodarskoga života Zagrebačke biskupije.⁸⁹

*

Slučaj Timotejeva imenovanja zagrebačkim biskupom pokazuje svu slojevitost odnosa između pape, ugarsko-hrvatskoga kralja i Zagrebačkoga kaptola tijekom 13. stoljeća. Bez obzira na kanonski autoritet rimskoga biskupa, lokalna tradicija kakvu prepoznaje i IV. lateranski koncil 1215. godine još je uvijek duboko usađena u sustav crkvenih napredovanja na području Kraljevstva. U tim je okvirima nastao konceptualni sukob između papine težnje da cjelokupnim latinskim kršćanstvom vlada kao univerzalnom monarhijom i kraljevih nastojanja da i nadalje kontrolira biskupske promocije. Jer imenovanjem biskupa, tih glavnih predvodnika cjelokupnoga crkvenoga života lokalnih zajednica, papa, kralj i kaptol su osim demonstracije svoje upravne moći, kreirali i religijske trendove srednjovjekovne civilizacije. Zato je posve jasno da se u slučaju Timotejeva biskupskoga imenovanja ni jedna strana nije željela olako odreći takve svoje, gotovo celestijalne uloge. Slučaj biskupskoga imenovanja kurijalnoga kandidata Timoteja s jedne strane svakako ukazuje na papine težnje prema još čvršće hijerarhijski strukturiranim pravnim odnosima u okvirima nadarbinskoga sustava, kao i diplomatske mehanizme uz pomoć kojih je Kurija u praksi nastojala primijeniti ideju o univerzalnoj vlasti. Upravo su šezdesete i sedamdesete godine na općoj razini povijesti papinstva i zapadnoga kršćanstva bile svojevrsna najava novoga doba. Već je II. lionski koncil 1274. godine potvrdio papin idejni program utemeljen na konceptu o »punini moći« i iznova afirmirao nastojanja oko oblikovanja univerzalne Crkve.⁹⁰ Održavanje koncila u Francuskoj bio je i uvod u kulminaciju oblikovanja visoko birokratizirane monarhije kakva je papinska država postala u vrijeme rezidiranja na provansalskome tlu tijekom 14. stoljeća.⁹¹ I upravo će to avinjonsko razdoblje papinstva unaprijediti nadarbinski sustav – svim kanonskim kapitalom kumuliranim tijekom 13. stoljeća, avinjonski će se pape koristiti kako bi hiperprodukcijom provizija (za biskupske pozicije ili pak rezervacijama za kanonikate) na široj europskoj razini bolje

⁸⁹ O odnosima kralja i biskupa nakon Timotejeva preuzimanja biskupije te o njegovu biskupskom radu: Toma KOVAČEVIĆ (1664. – 1724.), *Catalogus praesulum Zagrabienisium*, Ostavština Ljudevita Ivančana, strojopis, Nadbiskupijski arhiv u Zagrebu (izvorno u: Arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, II.a.70), pp 30-39; D. FARLATI, *Illyricum sacrum*, sv. 5, str. 373–383; Lj. IVANČAN, *Podaci* 1, str. 30–35; Lelja DOBRONIĆ, »Biskup Timotej«, u: *Zagrebački biskupi i nadbiskupi*, str. 66–79.

⁹⁰ Koncept univerzalnosti se na II. lionskom koncilu najbolje manifestirao prilikom sklapanja unije s Istočnom crkvom. Više o tomu: Joseph GILL, S. J., *Byzantium and the Papacy 1198-1400*, New Brunswick – New Jersey, 1979., str. 128–141. Ukratko i: Hubert JEDIN, *Crkveni sabori: kratka povijest*, Zagreb, 1997., str. 62–68.

⁹¹ Na to upozorava Jacques Le Goff, koji misli kako je održavanje II. lionskoga koncila bilo »prvo očitovanje težnje koja će tridesetak godina kasnije odvesti papinstvo u Avignon« i to u kontekstu »potrage za novim gravitacijskim središtem kršćanstva«, koje bi ujedno postalo i novo »'financijsko' središte kršćanstva«. Jacques Le GOFF, *Srednjovjekovni imaginarij*, Zagreb, 1993., str. 96.

regulirali proceduru stjecanja crkvenih časti i time Kuriji osigurali kontinuirano pobiranje pristojba od imenovanja.⁹² No, s druge strane, premda uzdrmana političkom krizom koja traje od kraja 13. stoljeća sve do anžuvske konsolidacije vlasti, osoba vladara u Ugarsko-Hrvatskome Kraljevstvu uz sebe je uvijek zadržala patronski imidž na temelju kojega je mogla zahtijevati aktivno i stvarno učešće što se tiče raspodjele crkvenih časti.⁹³ I Timotejev primjer, kao i događaji povezani uz njegovo imenovanje, svjedoče kako je slučaj posve samostalnoga papinoga imenovanja novoga biskupa bio popraćen otporom kralja i kaptola, koji su u takvom činu vidjeli ozbiljnu ugrozu temeljnih tradicionalnih oblika prakticiranja crkvenoga života u Kraljevstvu. Jer »zahuktali« centralizacijski pogon Papinske kurije u stvarnosti je, općenito gledajući crkvene prilike u Kraljevstvu, uglavnom bio ograničen autoritetom lokalnih centara moći, koji su u papi često vidjeli instanciju čija je uloga bila samo kanonski potvrditi nominirane kandidate. Kraljeva su nastojanja oko nadzora napredovanja višega i srednjega crkvenoga sloja (biskupi i kanonici) izvirala iz uvijek aktualne potrebe za afirmacijom političkoga autoriteta, što će, sagledamo li kasnosrednjovjekovne, a zatim i ranonovovjekovne trendove, pitanje imenovanja biskupa

⁹² O pravnim aspektima izdavanja provizija u kontekstu centralizacije birokratskih mehanizama Kurije tijekom 14. stoljeća te o ograničenjima s kojima se sustav providiranja susreće usp. temeljnu studiju: G. BARRACLOUGH, *Papal Provisions*, str. 105–119. U novijoj literaturi, detaljno o ulozi papinih rezervacija za još neispražnjene crkvene časti u širem nadarbinskom sustavu: J. NERALIĆ, *Put do crkvene nadarbine*, str. 147, 182–185 (na str. 183–184 usp. o odredbama avinjonkih papa). U istoj studiji usp. detaljno i o razvoju Apostolske komore, u kontekstu papinih pokušaja oko ostvarenja financijskoga autoriteta (osobito u vrijeme avinjonkih papa). *Isto*, str. 67–83. Praktičan primjer značaja papinih provizija u sustavu crkvenih promocija u pojedinim dijecezanskim institucijama tijekom 14. stoljeća donosi studija Andreasa Rehberga o rimskim bazilikama sv. Ivan Lateranski i sv. Marija Velika. Osobito se u toj studiji ističe podatak kako je približno dvije trećine kaptolskih mjesta u tim dvjema rimskim bazilikama bilo popunjeno upravo papinom provizijom. Andreas REHBERG, *Die Kanoniker von S. Giovanni in Laterano und S. Maria Maggiore im 14. Jahrhundert. Eine Prosopographie*, Tübingen, 1999., str. 57, 66 (taj podatak prenosi i: M. JERKOVIĆ, »Kandidati za prebendu Zagrebačkog kaptola«, str. 24–25, bilješka 11). O opsežnoj centralizaciji Kurije za »Avinjonskoga papinstva« te o stvaranju golemoga birokratsko-finanicijskoga kurijalnoga aparata ukratko i pregledno: Karl August FINK, »Kurija u Avignonu«, *Velika povijest Crkve* III/2, 386–397. Upozoravaju i: W. ULLMANN, *A short history of the Papacy*, str. 287; te: Daniel WILLIMAN, »Schism within the Curia: The Twin Papal Elections of 1378«, *Journal of Ecclesiastical History*, vol. 59, br. 1, 2008., str. 30–31. O birokratizaciji Kurije u tom razdoblju svjedoči i multipliciranje dokumenata koji se sustavno vode u njezinim registrima i koji također predstavljaju vidljiv znak kurijalnih nastojanja oko bolje regulacije pravnih procedura povezanih uz crkveni život u cjelini. Usp. o začetcima usavršavanja postupka supliciranja (podnošenja molbi papi za crkvene časti): Peter A. LINEHAN – Patrik N. R. ZUTSHI, »Fiat A: the Earliest Known Roll of Petitions Signed by the Pope (1307)«, *English Historical Review*, vol. 122, br. 498, 2007., str. 998–1015. Također o papinskim registrima na primjeru dvojice avinjonkih papa i: Patrik N. R. ZUTSHI, »The Registers of Common Letters of Pope Urban V (1362 – 1372) and Pope Gregory XI (1370 – 1378)«, *Journal of Ecclesiastical History*, vol. 51, br. 3, 2000., str. 497–508. Ipak, ne smije se steći kriva predodžba o odnosu između Kurije i lokalnih centara moći. Pogrešno bi, naime, bilo pretpostaviti kako lokalne elitne političke i crkvene strukture zbog opsežne birokratizacije Kurije prestaju aktivno sudjelovati u kreiranju crkvenih trendova. Na svakodnevnoj je razini svakom svećeniku bilo iznimno važno, zasigurno nije pretjerano reći i presudno, imati podršku lokalnih patrona prilikom planiranja karijere. To se osobito odnosi na sustav biskupskih i kanoničkih promocija – centralizacija će sustava dodjele provizija i povećanje birokratskoga aparata svakako s jedne strane utjecati na stvaranje uređenijega pravnoga i nadarbinskoga sustava u okvirima kojih će se kretati sudbine svećenstva, ali će primjena papina autoriteta na lokalnoj razini i u »avinjonskome periodu«, kao i u prethodnim razdobljima, svakako biti suočena s tradicionalno snažnim autoritetom, utjecajem i političkom moći lokalne elite.

⁹³ Izvrstan je primjer razdoblje vladavine kralja Sigismunda (1387. – 1437.), koji svoj patronski imidž dodatno razvija u kontekstu Velikoga crkvenoga raskola. Iscrpno: Elemér MÁLYUSZ, *Das Konstanzer Konzil und das königliche Patronatsrecht in Ungarn*, Budapest, 1959. (usp. cijelu studiju: str. 1–117).

učiniti problemom dugoga trajanja u odnosima između vladara i Papinske kurije.⁹⁴ Slučaj je imenovanja novoga zagrebačkog biskupa 1263. godine tako zapravo najavio kako će do tada ustanovljena paradigma u odnosima između najjačih centara moći i u predstojećim razdobljima biti jedna od dominantnih odrednica političkoga i crkvenoga života Ugarsko-Hrvatskoga Kraljevstva.

Summary

THE APPOINTMENT OF PAPAL CHAPLAIN TIMOTHY TO ZAGREB EPISCOPAL DIGNITY IN 1263: A STUDY OF RELATIONS BETWEEN MEDIEVAL CENTRES OF POWER

By participating in the procedure of the episcopal elections, the Pope, secular rulers and canon communities not only demonstrated their authority in the process of controlling clerical careers, but also confirmed their influence on ecclesiastical life in general. Thus, it is no wonder that the investiture of bishop could lead to a conflict of authorities. In this context, an interesting case from the 1260s, when three candidates were trying to gain the vacant post of Zagreb bishop, is analysed. King Bela IV wanted to promote his vice-chancellor Farcasius to the episcopal see – the King's candidate was even signing the royal charters as "electus Zagrabiensis" in 1262/63. The Pope, however, never issued the bull of appointment to this cleric. The second candidate was Stephen, the provost of the Pozsony chapter and the nephew of Cardinal-bishop Stephen Bánca. He was elected by the assembly of the Zagreb chapter canons, but due to the defectus aetatis Papal Curia rejected his candidacy. Instead, the Pope's chaplain Timothy was appointed bishop in 1263. The crucial role in this promotion was played by Cardinal Stephen Bánca, whose relations with the King were far from ideal. For Papal Curia, the appointment of the new Zagreb bishop independently of the local centres of power meant one step further towards the effective application of the papal authority. The involvement of a cardinal-bishop in the process of episcopal election and, consequently, the distribution of Timothy's prebends to members of cardinal's household, affirmed the corporative structure of the Papal Curia in which cardinals represented its firmest pillars. Timothy's appointment, however, was followed by the opposition of both, the King and the Zagreb chapter. They saw episcopal promotion of a cleric belonging to a Curial milieu as papal violation of traditionally established relations between the King and ecclesiastical elite. The King exercised enormous authority over the Church in his Realm and regularly managed to appoint clerics in royal service to higher ecclesiastical posts. But in 1260's political crisis caused by the war between Bela IV and his son Stephen broke out. The political circumstances required

⁹⁴ Na aktualnost toga pitanja u ranomodernome razdoblju upozorava: Antal MOLNÁR, »The Relations between the Holy See and Hungary during the Ottoman Invasion (1526–1699)«, u: *A Thousand Years of Christianity in Hungary*, str. 86, 94–95; o toj problematici u posttridentskome razdoblju: Jadranka NERALIĆ – Marko JERKOVIĆ, »Kako postati zagrebačkim biskupom u posttridentskom razdoblju: Petar Petretić i Zagrebačka biskupija 1648. godine«, *Povijesni prilozi*, vol. 45, br. 45, Zagreb, 2013., str. 66–71.

most of the King's attention, preventing him from imposing full royal authority in promoting a new bishop of Zagreb. On the other hand, the participation of Zagreb canons in the process of episcopal appointments and their contacts with the royal house were a means for securing the chapter's power on the local level. That is why the papal act of independent appointment was perceived as a threat both to chapter's position in the framework of the canon law and to the standard system of ecclesiastical promotions. The opposition to a papal candidate prevented Timothy from entering his diocese until after mid 1266. In order to resolve the conflict Papal curia initiated a "diplomatic" campaign – after first papal emissaries were rejected by canons, the Curia engaged Franciscan friar Gvalterius (Englishman Walter) to be vicar in Zagreb bishopric. In the meantime the royal house responded by sending its own emissaries to the Curia, but their campaign against Timothy failed. However, papal efforts to promote a curial candidate came to an effect only after the conflict between the King and his son was resolved in 1266. The case of Timothy's episcopal appointment indicates two trends – the papal continual actions towards the implementation of the "plenitude of power" concept and the royal attempts to secure the patronage over the Church. Even though the Papal Curia managed to appoint its own candidate in Timothy's case, career-patterns of ambitious clerics continued to depend heavily on the Royal court. With that in mind, it is safe to say that Timothy's episcopal appointment was not only an isolated example of disturbances in the relations between the Pope and the King, but also an announcement of trends which will often determine the nature of relations between the Church and the Hungarian-Croatian royal house in the late medieval and early modern period.

KEY WORDS: *appointments of bishops, 13th century, Papal Curia, Croatian-Hungarian King, the Zagreb chapter, bishop of Zagreb Timothy, Cardinal Stephen Báncsa, papal diplomacy.*